МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: «**СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.013З-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
Л. І. Сіра

Керівник: професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
_____ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н.
_____ О. О. Андрющенко

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри_____
«22» листопада 2024 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Сірій Ларисі Іванівні

1. Тема роботи: «Система управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти»
керівник роботи Сущенко Лариса Олександрівна, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 р. № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи: 22 листопада 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): проаналізувати теоретичні підходи та стан наукової розробленості проблеми управління здійсненням правової освіти учнів у закладі загальної середньої освіти у вітчизняній та зарубіжній літературі; вивчити та узагальнити практичний стан управління правовою освітою учнів у закладах освіти на сучасному етапі; розробити науково обґрунтовану модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; провести експериментальну апробацію моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, проаналізувати й узагальнити наслідки та розробити методичні рекомендації щодо її застосування як специфічної педагогічної системи.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиць – 1, рисунків – 5.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сущенко Л. О.	02.02.24 р.	02.02.24 р.
Розділ 1	Сущенко Л. О.	17.03.24 р.	17.03.24 р.
Розділ 2	Сущенко Л. О.	14.05.24 р.	14.05.24 р.
Розділ 3	Сущенко Л. О.	02.09.24 р.	02.09.24 р.
Висновки	Сущенко Л. О.	23.10.24 р.	23.10.24 р.

7. Дата видачі завдання: 02.02.24 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий	виконано
2	Написання вступу	квітень	виконано
3	Написання першого розділу	травень-червень	виконано
4	Написання другого розділу	серпень	виконано
5	Написання третього розділу	вересень	виконано
6	Написання висновків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	виконано

Студент _____Л. І. Сіра
(підпис) (прізвище та ініціали)
Керівник роботи _____Л. О. Сущенко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____Ю. Є. Зубцова
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 87 с., 1 таблиця, 5 рисунків, 67 джерел.

Мета дослідження: розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

Об’єкт дослідження: правова освіта учнів у закладах загальної середньої освіти на сучасному етапі розбудови правової держави.

Предмет дослідження: наукове забезпечення, зміст та технологія управління здійсненням правової освіти учнів у закладі загальної середньої освіти.

Вирішення поставленої мети та завдань здійснювалися за допомогою використання комплексу методів дослідження: теоретичних (аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів для визначення ступеню розробленості проблеми дослідження; систематизація й узагальнення наукових положень для обґрунтування системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; моделювання з метою розробки експериментальної моделі системи управління правовою освітою учнів; узагальнення результатів педагогічного експерименту щодо впливу досліджуваної моделі на якість управління правовою освітою учнів); емпіричних (спостереження, бесіда, анкетування, інтерв’ювання, експертне оцінювання для визначення рівня управління правовою освітою учнів; експеримент з метою перевірки ефективності системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО); статистичних (кількісний і якісний аналіз показників результативності дослідження, математичне оцінювання отриманих даних для визначення статистичної значущості одержаних під час експерименту результатів).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором визначено й науково обґрунтовано модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні методичних рекомендацій щодо реалізації системи управління правовою освітою учнів у діяльності закладів загальної середньої освіти.

Галузь використання: заклади загальної середньої та вищої освіти.

ПРАВОВА ОСВІТА, УПРАВЛІННЯ, УЧНІ, ЗАКЛАД ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ, СИСТЕМА

SUMMARY

Sira L. I. The system of management of law education of students in a general secondary education institution

The qualifying work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references (82 items). The volume of the qualifying paper is 70 pages (with 70 pages of the main text). The work contains 1 table and 5 figures.

The purpose of the study is to create a scientifically substantiated and experimentally verified model of the legal education management system for students in general secondary education institutions.

According to the purpose, the following tasks are defined:

1. Analyze theoretical approaches and the current state of scientific development concerning the management of legal education for students in general secondary education institutions in domestic and foreign literature.

2. Study and summarize the practical state of legal education management for students in educational institutions at the present stage.

3. Develop a scientifically substantiated model of the legal education management system for students in general secondary education institutions.

4. Conduct an experimental testing of the legal education management system model for students in general secondary education institutions, analyze and summarize the outcomes, and develop methodological recommendations for its application as a specific pedagogical system.

The object of the research is legal education for students in general secondary education institutions at the current stage of the development of a legal state.

The subject of the research is scientific support, content, and technology for managing the implementation of legal education for students in general secondary education institutions.

In the first section, «Problems of Theory and Practice of Managing Legal Education for Students in General Secondary Education Institutions» an analysis of

the scientific literature on managing legal education for students in general secondary education institutions is conducted; issues regarding the state of managing legal education for students in the activities of modern schools are revealed.

In the second section, «Content and Technology of Managing Legal Education for Students in General Secondary Education Institutions» the model of the legal education management system for students in general secondary education institutions is scientifically substantiated; the content of managing legal education for students in schools and the technology of its implementation are disclosed.

In the third section, «Experimental Verification of the Legal Education Management System Model for Students in General Secondary Education Institutions and Its Implementation Results» the organization of the experimental verification of the legal education management system model for students in general secondary education institutions and its results are presented; methodological recommendations for implementing the legal education management system model for students in schools are provided.

The results of the research can be used by teachers, heads of general secondary education institutions, and lecturers of higher and postgraduate education institutions to enhance the level of professionalism of future pedagogical workers.

Keywords: legal education, management, students, general secondary education institution, system.

ЗМІСТ

Вступ……. 9
Розділ 1. Проблеми теорії і практики управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти……..…. 14
1.1. Аналіз наукової літератури з питань управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти …… 14
1.2. Стан управління правовою освітою учнів у діяльності закладу загальної середньої освіти…….. 23
Розділ 2. Зміст і технологія управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти……. 39
2.1. Наукове обґрунтування моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти ……..… 39
2.2. Зміст управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти та технологія його реалізації……..…… 50
Розділ 3. Експериментальна перевірка моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти та впровадження її результатів…… 58
3.1. Організація експериментальної перевірки моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти та її результати……..…… 58
3.2. Методичні рекомендації щодо впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти 71
Висновки……... 77
Список використаних джерел……...…….. 81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Суспільно зумовлені, проєктовані і об’єктивно визначені зміни в змісті загальної середньої освіти, її організації, взаємодії школи з соціумом мають незворотний характер і потребують оновлення системи управління за всіма напрямами життєдіяльності закладу загальної середньої освіти, переходу від існуючих до нових управлінських моделей.

Одним із важливих і соціально значимих питань, які стоять сьогодні перед кожним закладом освіти, є реалізація стратегічних правоосвітніх завдань, визначених «Національною програмою правової освіти населення», що ставить за мету створити необхідні умови для набуття широкими верствами населення, і в першу чергу молоддю, правових знань та навичок з метою їх застосування, забезпечити доступ громадян до джерел правової інформації, а також визначити основні напрями правоосвітньої діяльності та конкретні заходи щодо їх реалізації. Результатами виконання Програми має стати підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, виховання в них поваги до права.

За таких умов посилюються вимоги, насамперед, до управління набуттям правової освіти учнями у закладах освіти, адже традиційні підходи до її забезпечення вже не повною мірою відповідають вимогам сьогодення. Сучасній школі доводиться вирішувати багато проблем, серед яких збільшення кількості асоціальних проявів серед учнів, недостатня ефективність існуючої системи профілактики правопорушень, слабка увага з боку батьків до випадків порушень учнями правил поведінки та дисципліни на уроках і в позаурочний час, пропуск занять, труднощі у вихованні дітей та підлітків, слабка обізнаність і недотримання орієнтирів правового виховання тощо.

Актуальність проблеми управління правовою освітою учнів посилюється тим, що прагматизація життя, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами ведуть до руйнації усталених духовних цінностей. Значна кількість молоді не вміє між собою доброзичливо спілкуватися, будь-яка нестандартна ситуація стає причиною конфлікту, стресу, проявів девіантної поведінки. Спостерігається нерозуміння школярами сутності соціальних процесів і явищ, що призводить до стресових ситуацій, конфліктів, неадекватної соціальної поведінки.

Тому перед керівниками і педагогічним персоналом закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) пріоритетними на сьогодні постають питання оновлення підходів до управління правовою освітою учнів, забезпечення якості правоосвітньої роботи в закладах освіти, вирішення вищеозначених проблем задля подолання правового нігілізму серед школярів, дотримання загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу і побудови дійсно правової держави.

Нормативно-правові, концептуальні, змістові засади правової освіти та управління її здійсненням відображено в Конституції України, Декларації про державний суверенітет України, Національній доктрині розвитку освіти; Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства», Національній програмі правової освіти населення; Національній програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства; Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти; Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини.

Теоретичним підґрунтям розв’язання зазначеної проблеми є наукові ідеї і положення теорії управління, зокрема, освітніми системами різних рівнів, що викладені в працях В. Алфімова, В. Васильєва, Л. Ващенко, Г. Дмитренка, Г. Єльникової, Н. Клокар, Т. Лукіної, В. Маслова, С. Ніколаєнка, В. Олійника, В. Пікельної, Т. Сорочан, Є. Хрикова, Т. Шамової тощо; питання розвитку

управління закладом загальної середньої освіти та освітнього менеджменту, досліджені в роботах В. Бондаря, В. Гуменюк, Л. Даниленко, Л. Калініної, Л. Карамушки, Ю. Конаржевського, В. Крижка, О. Мармази, Н. Островерхової, М. Портнова; наукові засади розвитку правової компетентності керівників та їх правової культури, висвітлені в працях В. Олійника, В. Ростовської; правової підготовки вчителів – у наукових доробках І. Дарманської; формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи – в дослідженнях В. Ситяніна.

Науковому осмисленню проблем управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти сприяють праці І. Беха, І. Зязюна, Г. Васяновича, В. Оржеховської, О. Сухомлинської та інших щодо здійснення правовиховного процесу в закладах освіти; Н. Агаркової, О. Галуса з питань правового захисту учнів та соціалізації особистості; Л. Твердохліб, М. Фіцули щодо шляхів формування правової культури учнів; С. Виготського, В. Войтка, А. Тузова з проблем неправомірної поведінки учнів; Ш. Амонашвілі, А. Макаренка, В. Сухомлинського, які акцентували увагу на роль батьків у правоосвітній та правовиховній роботі з учнями.

Проте слід констатувати, що питання управління набуттям правової освіти учнями у закладі загальної середньої освіти відповідно до сучасних вимог не знайшло належного відображення в педагогічній теорії та практиці.

Недостатня теоретична розробленість даної проблеми, її соціальна та практична значущість зумовили актуальність і визначили вибір теми кваліфікаційної роботи *«Система управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти»*.

Мета дослідження – розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи та стан наукової розробленості проблеми управління здійсненням правової освіти учнів у закладі загальної середньої освіти у вітчизняній та зарубіжній літературі.

2. Вивчити та узагальнити практичний стан управління правовою освітою учнів у закладах освіти на сучасному етапі.

3. Розробити науково обґрунтовану модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

4. Провести експериментальну апробацію моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, проаналізувати й узагальнити наслідки та розробити методичні рекомендації щодо її застосування як специфічної педагогічної системи.

Об’єкт дослідження: правова освіта учнів у закладах загальної середньої освіти на сучасному етапі розбудови правової держави.

Предмет дослідження: наукове забезпечення, зміст та технологія управління здійсненням правової освіти учнів у закладі загальної середньої освіти.

Вирішення поставленої мети та завдань здійснювалися за допомогою використання комплексу методів дослідження: *теоретичних* (аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів для визначення ступеню розробленості проблеми дослідження; систематизація й узагальнення наукових положень для обґрунтування системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; моделювання з метою розробки експериментальної моделі системи управління правовою освітою учнів; узагальнення результатів педагогічного експерименту щодо впливу досліджуваної моделі на якість управління правовою освітою учнів); *емпіричних* (спостереження, бесіда, анкетування, інтерв’ювання, експертне оцінювання для визначення рівня управління правовою освітою учнів; експеримент з метою перевірки ефективності системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО); *статистичних* (кількісний і якісний аналіз показників результативності дослідження, математичне оцінювання отриманих даних для

визначення статистичної значущості одержаних під час експерименту результатів).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором визначено й науково обґрунтовано модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні методичних рекомендацій щодо реалізації системи управління правовою освітою учнів у діяльності закладів загальної середньої освіти.

Результати дослідження можуть бути використані учителями, керівниками закладів загальної середньої освіти, викладачами закладів вищої та післядипломної освіти з метою підвищення рівня професіоналізму майбутніх педагогічних працівників.

РОЗДІЛ 1
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Аналіз наукової літератури з питань управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти

Із становленням української незалежної держави, оновленням українського суспільства та змінами в світовому освітньому просторі значно актуалізується потреба в правовій освіті всіх членів суспільства незалежно від віку та професійної діяльності, і вимоги до правової освіти значно зростають.

Як зазначається в Національній програмі правової освіти населення, головною метою правоосвітньої діяльності є підвищення рівня правової освіти громадян, створення належних умов для набуття ними правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки [43].

Тому однією з проблем, що ставить перед системою сучасної освіти сьогодення, є пошук шляхів і засобів правової освіти та виховання учнів, сприяння становленню їх активної позиції, формування основних знань, мотивації та вмінь, необхідних для реалізації прав і свобод людини.

Конвенція ООН про права дитини проголошує право дітей на особливе піклування та допомогу, на сім'ю, як основний осередок суспільства, де дитина житиме в атмосфері щастя, любові та розуміння, на турботу для зростання і благополуччя, на необхідні захист і сприяння з боку держави та суспільства [21, с. 42]. Охорону дитинства в Україні, як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що забезпечує реалізацію прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, визначає закон України «Про охорону дитинства» [45].

За цих умов перед кожним закладом освіти сьогодні стало актуальним питання не тільки якості навчання, результативності та ефективності його

виховної роботи, а навчання і виховання майбутніх громадян України, здатних жити в правовій державі, мати права та дотримуватись своїх обов'язків, у чому їм покликана допомогти спеціально організована система набуття правових компетенцій. Головною метою такої системи має стати підвищення рівня правової освіти учнів, забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки, створення належних умов для набуття ними правових знань, розвитку правової культури.

Правова освіта є складовою системи освіти в цілому і становить комплекс державних заходів, спрямованих на дотримання Конституції України, Національної доктрини розвитку освіти, законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про охорону дитинства»; виконання Національної програми правової освіти населення, Національної програми патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини.

У цих міжнародних та державних документах містяться концептуальні, нормативно-правові, змістові засади правоосвітньої роботи з учнями. Так, у Національній доктрині розвитку освіти визначено мету державної політики щодо розвитку освіти в цілому і правової освіти зокрема, яка полягає в створенні умов для формування особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати та примножувати цінності національної культури і громадянського суспільства, розвивати й зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Згідно з основними положеннями Національної доктрини, держава повинна забезпечувати виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови народів світу; екологічну, правову і

економічну освіту; стимулювати у молоді прагнення до здорового способу життя.

Відповідно до мети, у Національній програмі виокреслено чіткі завдання правової освіти населення, які є орієнтиром в організації відповідної роботи в загальноосвітніх закладах освіти, а саме: підвищення рівня правової підготовки учнів та педагогічних працівників; створення належних умов для набуття учнями знань про свої права, свободи та обов'язки; широке інформування учнів про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти учнів, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері [43].

Успішному вирішенню вищезазначених завдань сприятиме чітко спрогнозована, спланована, організована, контрольована і скоригована робота не тільки з правового навчання, а й правового виховання учнів, основні орієнтири якого виокреслено в програмі «Основні орієнтири виховання». Зокрема, в програмі зазначається, що «Мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати в учнів необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя» [6, с. 3].

Згідно з «Основними орієнтирами виховання», правова освіта і виховання учнів мають стати засобом відродження національної культури, зупинення соціальної деградації, стимулом пробудження високих моральних якостей – совісті, патріотизму, людяності, почуття громадянської і власної гідності, творчої ініціативи; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності дітей та молоді; запорукою громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Відтак, правова освіта є одним із головних елементів формування системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права і правової свідомості населення. Вона забезпечується існуванням розгалуженої мережі загальних і спеціальних навчально-виховних закладів різних форм власності, доступом громадян до джерел правової інформації, широким

правовим інформуванням населення через культурно-освітні установи та засоби масової інформації [15, с. 702].

Оскільки предметом нашого дослідження є управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, проаналізуємо терміни та поняття, пов’язані з досліджуваною нами проблемою, зокрема, такі як «освіта», «право», «правова освіта», «правове виховання», «правова культура», «правова свідомість», «управління», «управління правовою освітою учнів».

Правова освіта розглядається як комплекс заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок з метою їх застосування, необхідних для реалізації ними своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов’язків [43].

Також правову освіту тлумачать як один із головних елементів формування системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціональних прав та правової свідомості населення, яка є складовою системи освіти в цілому і становить комплекс державних та інших заходів, спрямованих на досягнення її мети [15, с. 702]. Цілком підтримуючи цю позицію, ми вважаємо, що головним чинником такого забезпечення є управління даною діяльністю.

Сьогодні багато науковців, педагогів, психологів, юристів звертаються до проблеми визначення змісту, особливостей організації, психолого-педагогічних засад правової освіти учнів. Це О. Аграновська, Н. Бібік, С. Бігун, О. Безкоровайна, О. Коваленко, М. Костюк, О. Пометун та ін.

О. Аграновська вважає, що правова освіта забезпечується: органічним поєднанням правової освіти із загальною середньою і професійною освітою, культурою, політичним і економічним, моральним, естетичним та іншими формами виховання; відкритістю і доступністю до інформації про державу і право, про процеси у правовій сфері; систематичністю і безперервністю поширення і набуття знань про державу і право; участю юристів у поширенні правових знань; організаційними та методичними заходами міністерств та

відомств, місцевих органів державного управління і самоврядування, закладів освіти, наукових установ, підприємств і організацій [10].

С. Бігун визначає проблеми загальноосвітньої правової освіти школярів, серед яких виділяє організаційну, що полягає у недостатній кількості годин на вивчення основ правознавства; проблему кваліфікованих кадрів, оскільки в більшості шкіл правознавство викладають учителі історії, які у закладах вищої освіти за програмою вивчали 4000 годин історію і лише 400 годин правові дисципліни та недостатнє інформаційне забезпечення правоосвітнього процесу, яке, на думку автора в більшості випадків, зводиться до знайомства з нормативно-правовими актами, дискусій про право та закон [8].

Питанням профілактики правопорушень серед учнів приділяли увагу Ш. Амонашвілі, В. Загрева, О. Коржова, А. Ковалев, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, А. Тарас, А. Тузов, М. Штангрет, С. Яровий та ін.

В. Сухомлинський у своїх працях глибоко і переконливо розкриває ідеї гуманізму та демократії в освіті. Він радить керівникам шкіл у своїй діяльності постійно звертатися до особистості дитини, звіряти свої дії з її особистісним сприйняттям. «Якщо ви хочете, – підкреслював автор, – щоб керівництво школою було педагогічним керівництвом…, якщо ви прагнете до того, щоб педагогічний колектив був єдиною виховною силою…, прагніть до того, щоб дитина була в центрі уваги педагогічного колективу, в центрі вашої уваги» [54, с. 368].

Соціальну адаптацію та правових захист учнів досліджували Н. Агаркова, Ю. Богінська, В. Брижик, О. Галус, І. Корсун, В. Лютий, А. Невський, Р. Пріма, Т. Федорченко, К. Шендеровський, І. Шоробура та ін.

О. Галус акцентував увагу на громадянськості особистості. Н. Агаркова розглядала питання соціально-правового захисту учнів та його законодавче забезпечення. Соціалізацію молодших школярів в процесі ігрової діяльності досліджувала Ю. Богінська. На важливу роль родинно-побутові звичаїв у соціалізацію молодших школярів вказує Р. Пріма. Окремо розглядаються проблеми соціалізації старшокласників, які стали предметом досліджень

І. Корсун, І. Шоробури. Питанням попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею приділяв увагу В. Брижик. А. Невський дослідив причини відхилень у поведінці школярів. Т. Федорченко виокремила методи корекційної роботи з агресивними учнями. Профілактиці негативних явищ серед учнівської молоді приділив увагу в своїх дослідженнях К. Шендеровський. В. Лютий вивчає особливості соціальної роботи з групами учнів девіантної поведінки.

Одним із завдань правової освіти учнів є формування правосвідомості, яка розглядається як система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, що виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Кінцевим результатом правового виховання має стати правова культура особистості, під якою правознавці розуміють глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. На думку Н. Тимофєєвої, правову культуру необхідно прищеплювати одночасно дітям і їх батькам, і тому вона пропонує для батьків алгоритм здійснення правового виховання в родині [59, с. 3].

Питання формування правової культури, правосвідомості піднімали у своїх дослідженнях В. Безбородий, В. Іова, І. Романова, Л. Твердохліб, М. Фіцула, П. Щербань тощо.

За визначенням П. Щербаня, основними складниками правової культури особистості є: знання прав і обов'язків громадян; дотримання Конституції та законодавства України; повага до національної та державної символіки України; знання головних положень Загальної декларації про права людини, Декларації прав дитини та Конвенції про права дитини ООН; усвідомлення громадянської відповідальності за здійснені вчинки і правопорушення; прагнення до засвоєння правових знань, основ громадянського, трудового, сімейного, кримінального законодавства; дотримання національних і загальнолюдських, морально-етичних приписів, традицій та звичаїв; негативне ставлення до проявів беззаконня і правопорушень [67, с. 100].

Відтак, наукові дослідження з різних аспектів правової освіти учнів створюють підґрунтя для організації адекватного правоосвітнього процесу в ЗЗСО, реалізації суспільно визначених правоосвітніх завдань, забезпечити виконання яких покликане цілеспрямоване управління.

У науковому обігу знаходимо різні авторські трактування дефініції «управління». М. Альберт, М. Мескон, Ф. Хедоурі визначають управління як процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягнути цілі.

Управління як вплив на керовану систему з метою забезпечення її оптимального функціонування розглядала В. Пікельна. Цей вплив необхідний для того, щоб циклічно здійснений перехід до якісно нового стану сприяв досягненню намічених завдань. Водночас, вона наголошує на необхідності прямих і зворотних зв’язків між керуючою та елементами керованої підсистеми, що є необхідною умовою оптимального функціонування системи [49, с. 55].

Г. Єльникова «управління освітою» визначає як цілеспрямований вплив суб’єктів управління різних рівнів (державного, регіонального, місцевого) на всі ланки освіти з метою гармонійного розвитку підростаючого покоління, життєдіяльність якого забезпечує збереження і подальший розвиток соціального організму та культури суспільства [17, с. 9].

Як бачимо, в кожному з наведених тлумачень цього поняття в основі лежать цілі діяльності, навколо яких і організовується взаємодія суб’єктів щодо забезпечення становлення, функціонування, розвитку системи.

Педагогічна система і управління як система відбуваються відповідно до законів та закономірностей, які встановлюють загальні явища, істотні та необхідні зв’язки між ними. В наукових джерелах закони і закономірності управління ґрунтовно розкрито дослідниками Е. Березняком, В. Бондарем, Г. Єльниковою, Ю. Конаржевським, В. Пікельною та ін.

Як наука і мистецтво успішного управління сьогодні виступає менеджмент. Сутність освітнього менеджменту та зміст діяльності менеджера

освіти розкривають наукові роботи Г. Дмитренка, Ю. Конаржевського, О. Мармази, його психологічні аспекти досліджують Л. Карамушка, Н. Коломінський, інноваційну діяльність – Л. Ващенко та ін.

На основі системно-структурного аналізу Л. Карамушка досліджує психологічні характеристики суб'єкта і об'єкта управління, закономірності їх взаємодії, розкриває психологічні основи прийняття управлінських рішень, соціальні позиції та ролі працівників освітніх організацій, представляє систему формування психологічної готовності керівників до управління [24].

Особливості управлінської діяльності керівника школи, його оновлені функції, варіативні моделі структури управління шкіл, організація освітнього процесу з урахуванням пріоритетних принципів навчання та виховання стали предметом досліджень Н. Островерхової і Л. Даниленко [47].

Ними визначено шляхи впровадження демократичних засад в управлінську діяльність керівників шкіл, що сприятимуть: педагогові у реалізації свого права на процесуальну самостійність, створення своїх варіантів програм з навчальних предметів, вибір форм, методів, засобів навчання; учневі у виборі змісту навчання, виборі типу школи, гарантуючи умови роботи школи, право на індивідуальний темп навчання, вибір учителя; керівнику у виборі стилю управління, який забезпечить активну участь кожного учасника освітнього процесу у здійсненні всіх необхідних заходів з підвищення якості навчання, виховання та розвитку учнів.

Питання системного розвитку школи, забезпечення програмно-цільового підходу до управління закладом загальної середньої освіти стали актуальною темою досліджень В. Лазарева, О. Лоренсова, О. Поташника, які заклали теоретичні основи управління розвитком школи, розробили систему, що вміщує відомості про школу як об'єкт розвитку, роз'яснює функції управління та шляхи розвитку керівної системи.

Важливу роль в управлінні правовою освітою учнів відіграє реалізація керівником соціально-рольових функцій, серед яких: керівництво реалізацією комплексного підходу до виховання учнів, наукове управління освітнім

процесом, робота з громадськістю та батьками учнів, активний вплив на виховні процеси в селі (місті, мікрорайоні), суспільно-політична, адміністративно-педагогічна, господарська діяльність та викладацька робота. Ці тенденції знаходять відображення у науково-педагогічних працях Є. Березняка, М. Захарова, Р. Шакурова та ін. авторів.

Урахування творчого доробку науковців щодо визначення і обґрунтування функцій управління є важливим для нашого дослідження. Ю. Конаржевський, Т. Шамова одними із перших зробили спробу розкрити зміни, які відбувалися у функційних обов'язках керівника закладу загальної середньої освіти, показали оновлену управлінську діяльність менеджера освіти в умовах соціальних змін.

Важливим фактором в управлінні правовою освітою учнів є професіоналізм керівника. Проблемі підготовки керівників до управлінської діяльності приділяли значну увагу Н. Клокар, В. Олійник, Т. Сорочан; формуванню правової компетентності керівників В. Олійник, В. Ситянін, М. Кривко.

Як свідчать джерела, потребує вдосконалення і правове забезпечення модернізації освіти України, адже реформи в соціальній сфері впливають на основні права та свободи людини й ґрунтуються на принципі верховенства права.

Розроблені науковцями теоретичні засади правової освіти учнів та управління як головного інструменту її реалізації, сприяють розумінню особливостей організації правової освіти учнів у ЗЗСО, ролі суб'єктів управління в цьому процесі та створюють підґрунтя для побудови науково обґрунтованої системи управління правовою овітою учнів.

1.2. Стан управління правовою освітою учнів у діяльності закладів загальної середньої освіти

Теоретичний аналіз нормативно-правових документів та наукової літератури свідчить про актуальність проблеми правової освіти учнів і визначальну роль управління в реалізації правоосвітніх завдань. Сьогодні керівникам закладів загальної середньої освіти доводиться вирішувати значну кількість проблем, пов'язаних із проявами правового нігілізму серед учнів та їх батьків, збільшенням кількості правопорушень, недостатньою ефективністю існуючої системи їх профілактики, зниженням уваги з боку батьків до навчання і виховання своїх дітей, пропуску занять, порушення учнями дисципліни на уроках і в позаурочний час, відсутністю навичок спілкування, наявністю шкідливих звичок. Нерозуміння ними сутності найпростіших соціальних процесів і явищ призводить до стресових ситуацій, конфліктів, неадекватної соціальної поведінки, що веде за собою «…втечу молоді від реальної дійсності в алкоголізм, наркоманію, віртуальне комп'ютерне середовище».

Вищезазначені проблеми актуалізують і ставлять в розряд найважливіших завдань, які стоять сьогодні перед державою, педагогічною наукою та шкільною практикою, пошук ефективних шляхів і засобів правової освіти учнів, удосконалення традиційних підходів, а також розробку нових, які б сприяли становленню активної правової позиції учнів, надавали основні знання, формували мотивацію та компетентності, необхідні для реалізації прав і свобод людини.

Аналіз наукової літератури, організаційно-методичних матеріалів показав, що спеціальних досліджень з проблеми вивчення якості управління правовою освітою учнів у ЗЗСО не проводилося. Ці обставини і завдання нашого дослідження спричинили вивчення та аналіз практичного стану управління правовою освітою учнів, виявлення якості діяльності суб'єктів управління щодо реалізації правоосвітніх завдань у закладах освіти.

З метою вивчення практичного стану управління правовою освітою учнів проведено констатувальний етап експерименту, в якому взяли участь 26 керівників ЗЗСО і 75 педагогічних працівників шкіл.

Програма констатувального етапу експерименту включала такі етапи: збір та аналіз інформації про діяльність керівників щодо управління правовою освітою учнів у ЗЗСО; діагностика його практичного стану; визначення рівня управління правовою освітою учнів у ЗЗСО відповідно до розроблених критеріїв та отриманих за допомогою різних методів збору інформації даних (рис. 1.1).

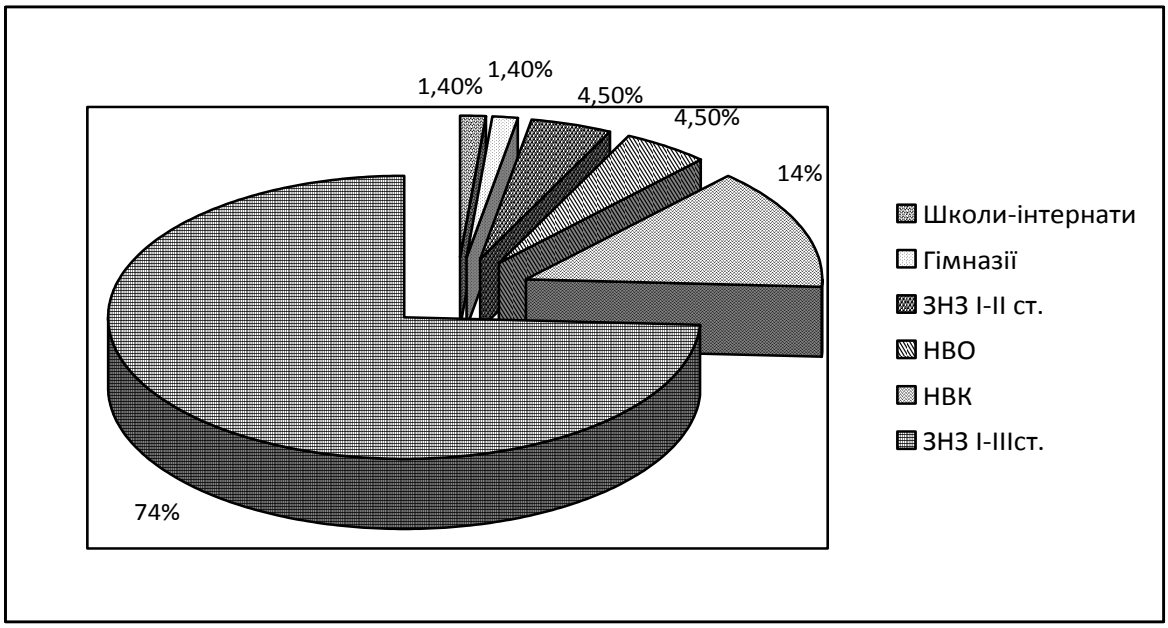

Рисунок 1.1 Вибірка типів закладів загальної середньої освіти, які брали участь у констатувальному етапі експерименту

Серед респондентів були керівники з різним стажем роботи на керівній посаді (рис. 1.2).

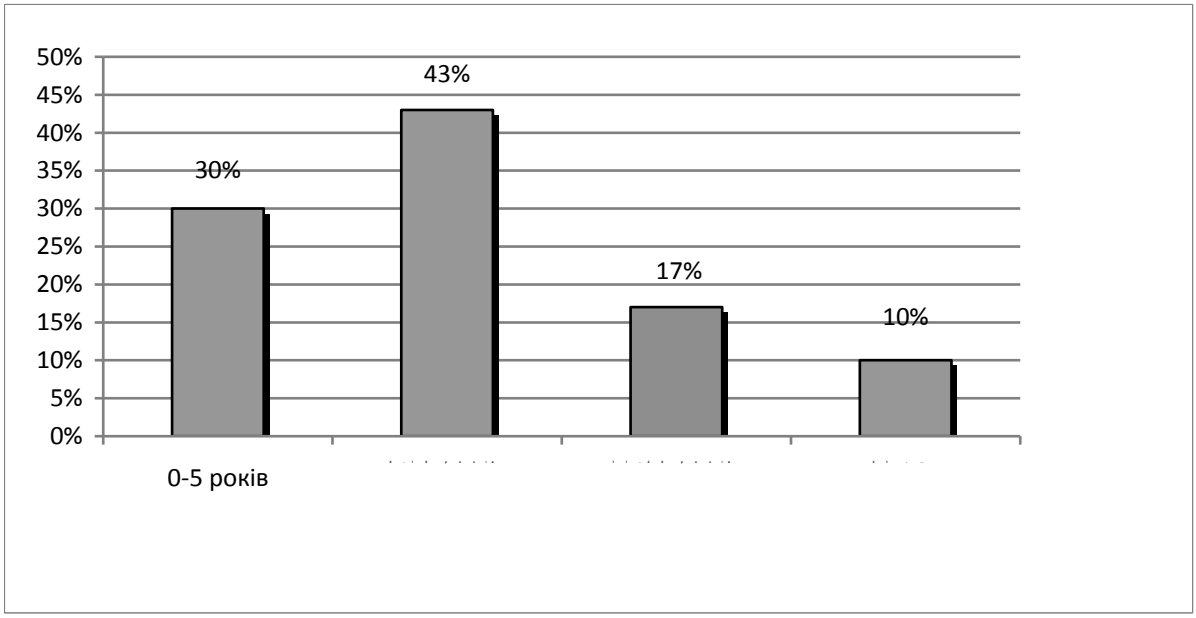

Рисунок 1.2. Діаграма відображення стажу управлінської діяльності респондентів

Вибірка шкіл різних типів та врахування управлінського стажу керівників сприяли отриманню різноаспектної інформації для нашого дослідження, а також об'єктивній оцінці стану справ з досліджуваної проблеми, визначенню якості управління правоосвітньою роботою з учнями, виявленню типових труднощів у роботі директорів, заступників директорів з навчально-виховної, виховної, науково-методичної роботи з даного напряму діяльності.

З метою вивчення проблеми дослідження та збору фактичного матеріалу щодо виявлення стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, ми використали метод анкетування. В ході підготовчого етапу експерименту було розроблено анкету для керівників ЗЗСО і для педагогічних працівників, основна мета яких – встановити наявність системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО; оцінити задоволеність керівників станом її функціонування; виявити проблеми, що заважають суб'єктам управління успішно вирішувати правоосвітні завдання; визначити рівень управління правовою освітою учнів. Проаналізуємо результати опитування за кожним із запропонованих питань анкети для керівника ЗЗСО.

Насамперед, нас цікавило розуміння керівниками поняття «правова освіта», оскільки успіх будь-якої справи значною мірою залежить від володіння спеціалістами професійнм тезаурусом. Виявилося, що значна кількість респондентів не зовсім чітко трактує це поняття, причому частина опитаних вкладає у визначення дефініції своє розуміння, в той час, коли правова освіта розглядається як здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок їх застосування, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків.

Точно тлумачать це поняття лише 5% респондентів; 33% термін «правова освіта» визначають як систему набуття правових знань, законів учнями в процесі урочної та позаурочної діяльності з подальшим застосуванням їх на практиці; 7% розуміють його як створення належних умов для набуття учнями знань про свої права, свободи, обов'язки; 12% вважають, що правова освіта – це надання освітніх послуг учителям, учням, батькам з питань правовідносин; 5% розглядають правову освіту як цілеспрямовану діяльність, що сприяє і забезпечує формування правової культури школярів; 9% вказали, що це правова освіченість громадськості через надання рівного і повноцінного доступу до правової освіти молоді; 6% зазначають, що це компетентність з питань правових знань та обов'язків педагогів та учнів; 10% – сукупність нормативно-правових документів, що унормовують освітній процес; 3% вказують, що це виховання правової поведінки учнів; 5% опитаних не відповіли на дане запитання.

Що ж стосується розуміння респондентами ЗЗСО поняття «управління правовою освітою учнів», то аналіз відповідей показав, що керівники мають труднощі у визначенні цього поняття, називають лише окремі його складові, або взагалі ототожнюють поняття «управління правовою освітою» з поняттям «правова освіта».

Відносно володіння керівниками інформацією, необхідною для вирішення правових питань, пов’язаних з учнями, їхніми батьками та вчителями, відповіді респондентів розподілилися так:

– у роботі з учнями – володіють у повному обсязі – 74%, частково – 26%, не володіють – 0%;

– у роботі з вчителями – володіють у повному обсязі – 55%, частково – 45% осіб, не володіють – 0%;

– у роботі з батьками – володіють у повному обсязі – 53%, частково – 46%, не володіють – 1%.

Як бачимо, найкраще в цьому контексті регулюються відносини «керівник – учень», що ж стосується взаємодії керівників з учителями та батьками учнів, то майже в половини з них виникають потреби в юридичних консультаціях.

Співвідношення відповідей респондентів щодо володіння ними інформацією, необхідною для управління правовою освітою учнів свідчить про недостатнє відображення даного питання в управлінських рішеннях, оскільки лише 35% опитаних відповіли «так», 64,8% – «частково», 1,2% – «не володіють».

Тільки 41% респондентів стверджують, що в їх школі діє цілеспрямована система управління правовою освітою учнів, здебільшого це заклади, які мають відповідний профіль, чи напрям роботи; у 56% – ведеться робота по її створенню, 3% опитаних вказали на відсутність такої системи. Як бачимо, керівники закладів загальної середньої освіти усвідомлюють той факт, що сьогодні необхідно проблему правової освіти учнів вирішувати системно та комплексно.

Відповіді на запитання «Чи задоволені Ви станом управління правовою освітою учнів у Вашому закладі» розподілилися таким чином: «так» – 41%, «частково» –49%, «ні» – 10%. Відтак, майже половина керівників не зовсім задоволена станом управління правовою освітою учнів у своєму навчальному закладі, а отже відчуває труднощі в управлінні даною системою.

Визначаючи рівень організації управління правовою освітою учнів у своїх закладах освіти, лише 5% керівників вказали, що він високий, 21% – достатній, 54% – середній і 20% – низький. Про такий стан свідчать дані, отримані нами за допомогою інших методів, які ми використовували під час констатувального етапу експерименту.

З огляду на відповіді респондентів щодо того, хто здійснює в школі планування, організацію, контроль, регулювання позакласної і позашкільної правоосвітньої роботи з учнями, ми можемо зробити висновок, що в закладах не має чітко окреслених функціональних обов'язків усіх суб'єктів управління з даного питання, що, в свою чергу, не сприяє забезпеченню системності в цій роботі. Так, аналіз відповідей на це питання розподілився таким чином: адміністрація – 21%, директор – 22%, заступник директора з навчально-виховної роботи – 15%, заступник директора з виховної роботи – 56%, педагог-організатор – 19%, вчитель історії, права – 13%, класні керівники – 3%, психолог – 2%, соціальні педагоги – 1%, голова методичного об'єднання – 1%.

Актуальним залишається питання використання інформаційних технологій у правоосвітньому процесі. На жаль, у своїй роботі мають можливість використовувати: комп'ютер – 74% респондентів, мультимедія, масмедія – 31%, інтернет – 61%, ЗМІ – 37%, перегляд відеофільмів – 83%, не дали відповіді на це запитання 9% респондентів.

Слід зазначити, що керівники, які не мають можливості скористатися послугами Інтернет, не завжди можуть знайти необхідну для них літературу в бібліотеці. На питання «Як забезпечена Ваша шкільна бібліотека засобами масової інформації правового спрямування», ми отримали такі відповіді: високий рівень забезпечення – 12%, достатній рівень – 57%, середній рівень – 24%, утрималися від відповіді – 7%, а отже ми припускаємо, що ці 7% становлять низький рівень, бо не мають доступу до необхідної інформації.

Важливою для нашого дослідження є оцінка керівниками науково-методичної роботи з педагогами та класними керівниками в школі щодо підвищення рівня їх правових знань та правової культури. Лише 29%

респондентів дали високу оцінку цій роботі; 46% опитаних висловили думку про те, що робота проводиться на достатньому рівні; 22% – на середньому і 3% становить низький рівень. Отримані результати свідчать про те, що підготовка вчителів до здійснення правоосвітніх завдань здебільшого не набула системного характеру в закладах освіти.

Оцінюючи взаємодію батьків, школи та громадськості щодо правового навчання і виховання учнів, вважають, що вона проходить на високому рівні 12% керівників, на достатньому рівні – 28%; на середньому рівні – 49%, низький рівень засвідчили 11% респондентів. Це говорить про те, що дуже часто у вирішенні питань правовідносин з учнями, керівники залишаються наодинці зі своїми проблемами, не отримуючи належної підтримки і допомоги як з боку батьків, так і представників громадськості.

Намагаючись дати оцінку рівню своєї правової грамотності в управлінні закладом освіти, 31% керівників вважають, що він низький, на думку 47% респондентів він є достатнім, 17% оцінюють його як високий, 5% утрималися від відповіді на це питання. Ці дані підтверджують, що керівники досить часто відчувають недостатність правових знань, особливо під час вирішення фінансових, кадрових, конфліктних питань. Серед респондентів відчувають труднощі у вирішенні правових питань, прийнятті правових управлінських рішень: «з усіх питань» – 16% опитаних, «з окремих питань» – 76%, «не виникає труднощів» – 8%. Ці дані свідчать про рівень правової освідченості самих керівників.

Поряд із тим, результати опитування показали, що у закладах освіти організовуються і проводяться різноманітні форми правоосвітньої роботи з учнями.

Утруднення викликало у керівників ЗЗСО питання про те, в який спосіб у їхньому навчальному закладі відстежується якість правоосвітньої роботи. 11% респондентів вказали, що зовсім не відстежується; 19% назвали моніторинг рівня правової вихованості учнів; 45% зазначили, що це відбувається під час проведення контрольних робіт, зрізів знань; 16% про якість судять із

результатів НМТ, предметних олімпіад, конкурсів, МАН; 9% утрималися від відповіді. Отримані результати дозволяють зробити припущення, що вимірювання якості правоосвітньої роботи керівниками бачиться по-різному, а отже не існує в школах єдиної системи оцінки результативності даного напряму діяльності.

Відповіді на питання «Які державні та громадські установи, організації залучаєте до здійснення правової освіти учнів?» дозволили проаналізувати, з ким школи тісно співпрацюють і від яких установ частіше отримують підтримку. Це органи виконавчої влади – 39%; правоохоронні органи – 66%; служба у справах дітей, у справах сім'ї, молоді та спорту – 7%; управління юстиції – 5%; кримінальна міліція у справах неповнолітніх – 4%; управління, відділи освіти – 2,4%; місцеве самоврядування – 2, 4%; громадська організація «АСЕТ» – 2,4%; бібліотеки – 1,2%; вчителі правознавства – 1,2%; батьки – 1,2%; від самого себе – 2,4% опитаних. Співпрацю ЗЗСО з різними державними і громадськими установами в правоосвітньому і правовиховному напрямі ми відобразили в діаграмі (рис. 1.3).

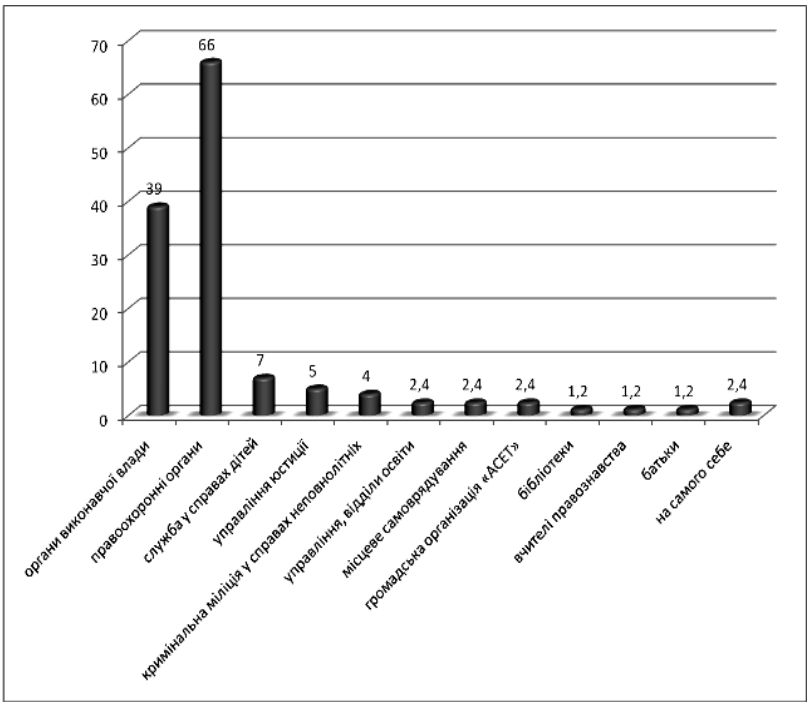

Рисунок 1.3. Співвідношення взаємодії ЗЗСО з іншими державними установами, громадськими організаціями щодо правової освіти учнів

Цікавими є думки керівників щодо віку, з якого слід розпочинати здійснювати правову освіту дітей. 30% респондентів вважають, що з дошкільного віку; 64% – з молодшого шкільного віку; 6% – зі старшої школи. Ці дані свідчать про труднощі, які відчувають керівники у вирішенні правоосвітніх завдань, оскільки цілеспрямовано основи правознавства починають вивчатися учнями лише з 9 класу, а до цього даються окремі поняття про правила поведінки, дружбу, взаємні відносини між дітьми на уроках української мови, читання, основ здоров'я, етики тощо.

Серед основних перешкод, що заважають ефективно здійснювати результативну правоосвітню роботу з учнями, керівники називають: відсутність суспільної мотивації, невідповідність ідей школи реаліям життя; недосконалість законодавчої бази; неузгодженість дій усіх ланок на державному рівні; відсутність тісної взаємодії органів виконавчої влади, правоохоронних органів зі школою; недостатній рівень роботи силових структур щодо просвітницької діяльності, перевага контролюючих методів над просвітницькими; недостатня кількість педагогічної, управлінської, методичної інформації з даного питання; негативний вплив засобів масової інформації; відсутність допомоги з боку батьків; низьке методичне забезпечення; мала кількість годин на уроки правознавства, факультативні заняття, години гурткової роботи правового спрямування; недостатній рівень кваліфікації педагогічних кадрів з даного питання; слабка забезпеченість шкільних бібліотек відповідною літературою і періодикою.

Узагальнені результати аналізу проведеного акетування керівників закладів загальної середньої освіти подано в табл. 1.1.

В цілому ж, аналіз стану управління правовою освітою учнів у закладах освіти дозволяє констатувати, що поряд із позитивними тенденціями вирішення даного питання, є цілий ряд нерозв'язаних проблем, серед яких домінують: недостатній рівень правової компетентності керівників і педагогічних працівників; низька забезпеченість шкільної бібліотеки літературою на правову тематику; відсутність доступу до мережі Інтернет; слабка, часто епізодична,

Таблиця 1.1

Результати анкетування керівників ЗЗСО щодо стану управління правовою освітою учнів

Респонденти	Питання	Відповіді респондентів, %
Директори, заступники директорів	Наявність системи управління правовою освітою учнів • так • ведеться робота по створенню • ні	 41 56 3
	Рівень організації управління правовою освітою учнів • високий • достатній	 5 21
	• середній • низький	54 20
	Задоволеність станом управління правовою освітою учнів • так • частково • ні	41 49 10
	У який спосіб відстежується якість правоосвітньої роботи в закладі • моніторинг рівня правової освіти учнів • під час проведення контрольних робіт, зрізу знань з правознавства • за результатами ЗЗСО, предметних олімпіад, конкурсів, МАНів • утримались від відповіді • не відстежується	 19 45 16 9 11
	Рівень взаємодії батьків, школи і громадськості у вирішенні правоосвітніх завдань • високий • достатній • середній • низький	 12 28 49 11
	Рівень науково-методичної роботи з педагогами щодо правоосвітньої діяльності • високий • достатній • середній • низький	 29 46 22 3
	Можливість використання у правоосвітній роботі з учнями інформаційних технологій • комп’ютер • інтернет	 74 61

	• відео	83
	Забезпеченість шкільної бібліотеки літературою правового спрямування • у повному обсязі • достатньо • частково • не забезпечена	 12 57 24 7
	Відчувають нестачу інформації для вирішення правоосвітніх питань, пов’язаних у роботі з: • учнями • вчителями • батьками	 26 45 47
	Задоволеність потреби у самоосвітній роботі з правоосвітніх завдань • так • частково • ні	 1,2 64,8 35
	Рівень правової грамотності в управлінні ЗЗСО • високий • достатній • низький	 17 47 31
	Відображення результатів правоосвітньої роботи в управлінських рішеннях • так • частково • ні	 35 64,8 1,2

взаємодія педагогів і батьків, школи і громадськості у правовому навчанні та вихованні учнів; недостатній рівень науково-методичної роботи з педагогами, класними керівниками в школі; відсутність системи у проведенні просвітницьких та виховних заходів на правову тематику; відсутність у масовій практиці школи постійного моніторингу якості правоосвітньої та правовиховної роботи, діагностики рівня правової освіти учня; неналагодженість системи управління правоосвітньою та правовиховною роботою у школах.

Для оцінки стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО постала потреба визначити фактори та визначити критерії ефективності управління даним процесом, технологія використання яких детально описана в п. 3.1.

У ході констатувального етапу експерименту, ми проводили спостереження за діяльністю керівників ЗЗСО та їхніх заступників

безпосередньо на робочих місцях, вивчали шкільну документацію, знайомилися з результатами моніторингу якості правової освіти учнів, з результативністю участі учнів у конкурсах, олімпіадах з правознавства, відстежили динаміку кількості правопорушень, скоєних учнями за останні 5 років, провели анкетування вчителів.

Слід відзначити, що останніми роками спостерігається посилена увага з боку управлінь та відділів освіти, обласних управлінь, юстиції, правоохоронних органів до вивчення стану правової освіти учнів у ЗЗСО. Для здійснення самоаналізу керівниками шкіл якості даного напряму діяльності та отримання необхідної інформації, їм було запропоновано відповідну пам’ятку.

У більшості закладів загальної середньої освіти основи правознавства викладають досвідчені вчителі, які володіють навчальними програмами, змістом пояснювальних записок до них і прагнуть повною мірою реалізувати їх основні вимоги. В ході освітнього процесу вони використовують всю наявну наукову, методичну і довідкову літературу, зразки розробок уроків; удосконалюють свій фах на заняттях творчих та динамічних груп, майстер-класів, семінарів-практикумів, методичних об’єднаннях учителів правознавства.

У методичних центрах значною мірою систематизовано та узагальнено кращі матеріали з досвіду педагогів, їх власні напрацювання (авторські програми, посібники, наукові роботи учнів тощо), добірки тематичних папок з лекційними матеріалами правоосвітнього характеру, ведеться і постійно поновлюється база даних законодавства України.

Змістовною в контексті правоосвітньої роботи є співпраця, здебільшого міських навчальних закладів, з установами й організаціями, серед яких – податкова міська інспекція та податкова обласна адміністрація, управління і відділи міської ради (служба у справах дітей, кримінальна поліція), управління юстиції, обласний господарський суд, із закладами вищої освіти, які готують спеціалістів у галузі права.

Слід зазначити, що адміністрацією навчальних закладів періодично вивчається рівень навчальних досягнень учнів з основ правознавства, стан викладання і система роботи вчителів правознавства, здійснюється аналіз діяльності педагогічних колективів щодо створення умов з організації допрофільної підготовки та профільного навчання учнів, приймаються відповідні управлінські рішення, які не завжди простежуються у виданих наказах та розпорядженнях.

У ході констатувального етапу експерименту ми ознайомилися із результатами моніторингових досліджень якості правової освіти учнів, які проводилися за такими критеріями: понятійний (знання фундаментальних правових знань), теоретичний (знання основних положень, категорій і законів), фактичний (знання базового фактичного матеріалу), практичний (знання, уміння й навички практичного характеру, вміння розв’язувати правові ситуації).

У цілому ж показники моніторингу з правознавства засвідчують, що переважна більшість учнів вміють аналізувати основні правові положення та ситуації, визначати їх сутність, встановлювати відповідність між правовими категоріями та їх поясненням, знають хронологію важливих державотворчих подій. Дев’ятикласники засвоїли знання про Загальну декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, гілки влади в Україні. Проте, у роботах учнів помітні труднощі при визначенні видів соціальних норм, видів дієздатності, стадій законодавчого процесу і його етапів в Україні, класифікації прав і свобод за різними критеріями тощо.

Поряд з тим, статистика свідчить, що за результатами контрольної вибірки лише 1,9% учнів виконали всі завдання без помилок. Труднощі виникли в 35,4% та 75,4% учнів із завданнями на встановлення відповідності та при розв’язанні юридичних завдань за темами «Правила і закони у твоєму житті», «Ти і цивільно-правові відносини». Більшість школярів частково виконали завдання цих рівнів. Характерною помилкою при розв’язанні задач було те, що учні не вказали нормативний акт, яким регулюються описані

правовідносини, не визначили правомірності дій або правомірного шляху виходу із запропонованої ситуації.

Це свідчить про не завжди належний рівень викладання правознавства педагогами, брак відповідної літератури, який констатують як учні, так і вчителі, відсутність в учнів чіткого алгоритму вирішення правових задач.

Зберігається тенденція домінування фактичних знань і навичок відтворювального характеру, що є результатом традиційного викладання матеріалу з переважанням монологічних форм подання навчального матеріалу та репродуктивної діяльності учнів. Цей факт підтверджує проведене опитування серед учнів і результати відповідей керівників щодо визначення частоти проведення заходів правоосвітнього і правовиховного характеру в школі.

Важливою для нас була інформація, отримана від учителів-предметників у ході бесіди. Бралися до уваги чинники, що характеризують школу: навчально-методичне забезпечення (навчальна програма, підручники, посібники, за якими працюють учні, тижневе навантаження, розклад уроків), професійні якості вчителя (вік, стаж, наявність фахової освіти, вдосконалення педагогічної майстерності у курсовий та міжкурсовий періоди); спроможність творчо працювати і засвоювати матеріал з боку учнів. Серед названих ними проблем щодо організації правової освіти в школі типовими є недостатня забезпеченість підручниками й посібниками, обмежена підписка фахової періодичної преси, недостатність методичних розробок тощо.

З метою вивчення відношення учнів до правової освіти проведено анкетування 9-класників, в якому про позитивне ставлення зазначили 96,2% учнів; на питання «Як часто уроки правознавства проводяться у формі змагань, судових засідань, дебатів та інших цікавих форм?» лише 14,6% учнів зазначили, що часто; 4,86% учнів відмітили той факт, що на уроках з правознавства використовується комп’ютер; на питання «Як часто проводяться на уроках правознавства творчі завдання, вправи, тести?» лише

53,6% учнів дали позитивну відповідь; на питання «Чи організовано у школі факультативи з правознавства?» позитивно відповіли 73% опитаних.

Така зворотна інформація засвідчує потребу в підготовці педагогів до активного використання інтерактивних методів навчання, більш широкої мережі позаурочних та позашкільних форм правової освіти учнів, удосконалення методичного супроводу правоосвітньої діяльності.

Визначаючи рівні управління правовою освітою учнів, ми даємо кожному з них таку характеристику.

Високий рівень характеризується наявністю і систематизованим змістом нормативно-правового, психолого-педагогічного та інформаційного забезпечення для управління правовою освітою учнів; високою інформаційною насиченістю змісту; раціональним вибором оптимальних форм і методів збору, обробки, збереження і використання відповідної інформації; проведення усіх форм правоосвітньої роботи згідно з планами роботи школи, навчального плану та програм; наявність аналітичної інформації та управлінських рішень про стан правової освіти учнів.

Для достатнього рівня є характерним цілеспрямоване управління процесами правоосвітньої та правовиховної роботи в закладі, однак, наявні незначні відхилення від встановлених критеріїв.

Середній рівень характеризується недостатнім інформаційним, нормативно-правовим, психолого-педагогічним забезпеченням; епізодичним відображенням стану правової роботи в управлінських рішеннях; відсутністю окремих напрямів правової роботи в системі планування.

Для низького рівня властива невідповідність стану управління правовою освітою учнів більшості критеріям, невпорядкованість правоосвітньої та правовиховної роботи в закладі, епізодичність контролю та управлінських рішень з даної проблеми.

Використовуючи розроблену нами шкалу оцінювання, представимо аналіз стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО за результатами констатувального експерименту графічно (рис. 1.4).

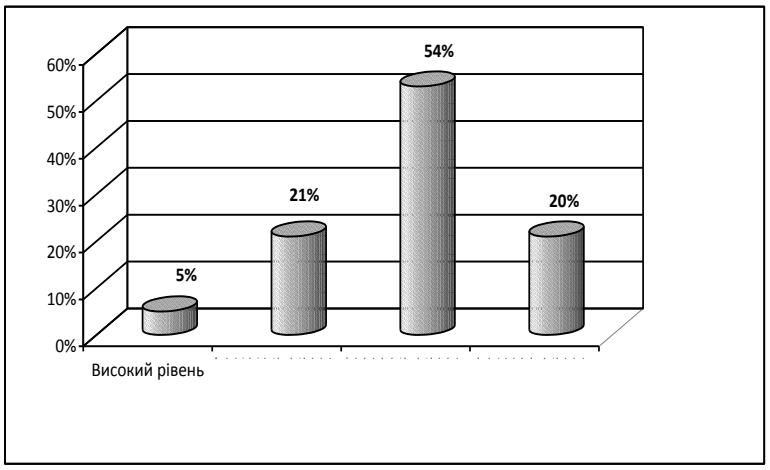

Рисунок 1.4 Гістограма практичного стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО

З гістограми видно, що на високому рівні здійснюється управління правовою освітою учнів лише у 5% досліджуваних закладів, на достатньому рівні організована ця робота у 21% шкіл, однак, переважає середній рівень і низький, що відповідно становить 54% і 20%, а це, в свою чергу, зумовлює необхідність подальшого розв’язання даної проблеми.

Таким чином, для усунення вищезазначених недоліків і забезпечення ефективності управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, постала потреба в створенні науково обґрунтованої моделі управління, яка дозволить забезпечити чітку взаємодію суб’єктів правоосвітнього процесу, сприятиме створенню умов для набуття учнями правових знань, умінь і навичок та підвищення рівня їх правової культури.

РОЗДІЛ 2
ЗМІСТ І ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Наукове обґрунтування моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти

Важливим фактором побудови громадянського суспільства в Україні є модернізація системи правової освіти та правового виховання підростаючого покоління. Успішне вирішення цих завдань вимагає від керівників, учителів, учасників освітнього процесу в навчальному закладі високої професійної компетентності, педагогічної та методичної майстерності, знань методологічних засад сучасної філософії освіти, розуміння місії педагога в державотворчих процесах, чітко визначеної правової громадянської позиції.

Правовий аспект у системі роботи школи з учнями реалізовується через правове навчання, виховання правової культури і правосвідомості, виховання правомірної поведінки, правову агітацію. Основним інструментом у реалізації цих напрямів діяльності є система управління.

Низка дослідників [40; 61] вважають, що описати систему управління – це послідовно дати характеристику таким чинникам, як: ціннісне підґрунття та принципи побудови системи управління; місце і роль наявної системи у метасистемі, до якої вона входить; вимоги до системи управління, об’єктивні завдання, які висуває дійсність; функції управління; спрямованість, орієнтації та цілі системи управління; властивості управління, що визначають його тип; його організаційна структура; методи, засоби, технології управління, послідовність дій і визначення механізмів управлінської діяльності; умови та ресурси ефективної діяльності (кадрові, фінансові, матеріальні, нормативно-правові, часові); продукти системи управління (накази, виконання, плани, схеми, моделі, документи).

Для наукового обґрунтування та побудови системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти ми використали моделювання, що розглядається як метод дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів та явищ і об'єктів, що конструюються, для визначення або покращення їхніх характеристик, раціоналізації способів їх побудови, управління ними.

В сучасній українській мові слово «модель» багатозначне. Одне із значень – це «досліджуваний об'єкт, представлений у найбільш загальному вигляді» [71, с. 175].

Опираючись на ці наукові позиції, нами розроблено модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

Розробка моделі відбувалася за такими етапами:

1. Визначення методологічної основи побудови моделі (закономірності, принципи, наукові підходи), формулювання місії, визначення головної мети і завдань, виокреслення функцій системи управління правовою освітою учнів на всіх управлінських рівнях.

2. Розробка та наукове обґрунтування структурних компонентів моделі, їх взаємозв'язку та взаємообумовленості.

3. Побудова моделі, виокреслення вертикальних і горизонтальних, прямих та зворотних зв'язків між її компонентами.

4. Розробка технології впровадження та методичних рекомендацій щодо застосування моделі.

Нами розроблено та науково обґрунтовано структурні компоненти моделі системи управління правовою освітою учнів: концептуальний, змістовий, технологічний; рівні управління (стратегічний, тактичний, оперативний, рефлексивний); функції управління (аналітичну, прогностичну, системоутворюючу, мотиваційну, представницьку, діагностико-прогностичну, моделюючу, організаційно-регулятивну, контролюючу, консультативну, координуючу, пропагандистську, превентивну та ін.), зміст яких визначено відповідно до кожного рівня. Модель ураховує всі необхідні в управлінні

правовою освітою учнів компоненти і є, на нашу думку, чіткою, зрозумілою, відкритою (рис. 2.1).

Концептуальний компонент моделі містить систему поглядів щодо управління правовою освітою учнів, чітке розуміння даного явища, процесу і розкривається через описані вище закономірності, принципи, наукові підходи, місію, мету, завдання.

Як зазначає Ю. Конаржевський: «Якщо ми хочемо створити теорію внутрішньошкільного управління, то розпочати це робити необхідно з конструювання її концепції, тобто системи провідних ідей, на основі яких вона повинна розроблятись. Без цього ми ніколи не зможемо створити цілісних технологій управління; вони будуть обов'язково еклектичні, розрізнені, недосконалі» [17].

Цілком поділяючи цю думку з науковцем та пам'ятаючи те, що концепція трактується як «система поглядів, певне розуміння явищ, процесів або головна думка будь-якого твору, наукової праці; система доказів конкретного положення, система поглядів на те чи інше явище, світогляд, світорозуміння, погляди, переконання» [17], ми розробили концепцію управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, яка містить основні терміни і визначення, загальні положення, передумови створення системи управління правовою освітою учнів, місію, головну мету і завдання, принципи створення та функціонування системи, її функції, вимоги до системи, очікувані результати впливу системи на на якість управління правовою освітою учнів.

Виходячи з місії, головною метою системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО є створення необхідних умов для цілеспрямованої взаємодії всіх суб'єктів правоосвітньої діяльності щодо набуття учнями правових компетентностей, здатності здійснювати визначену правом дію.

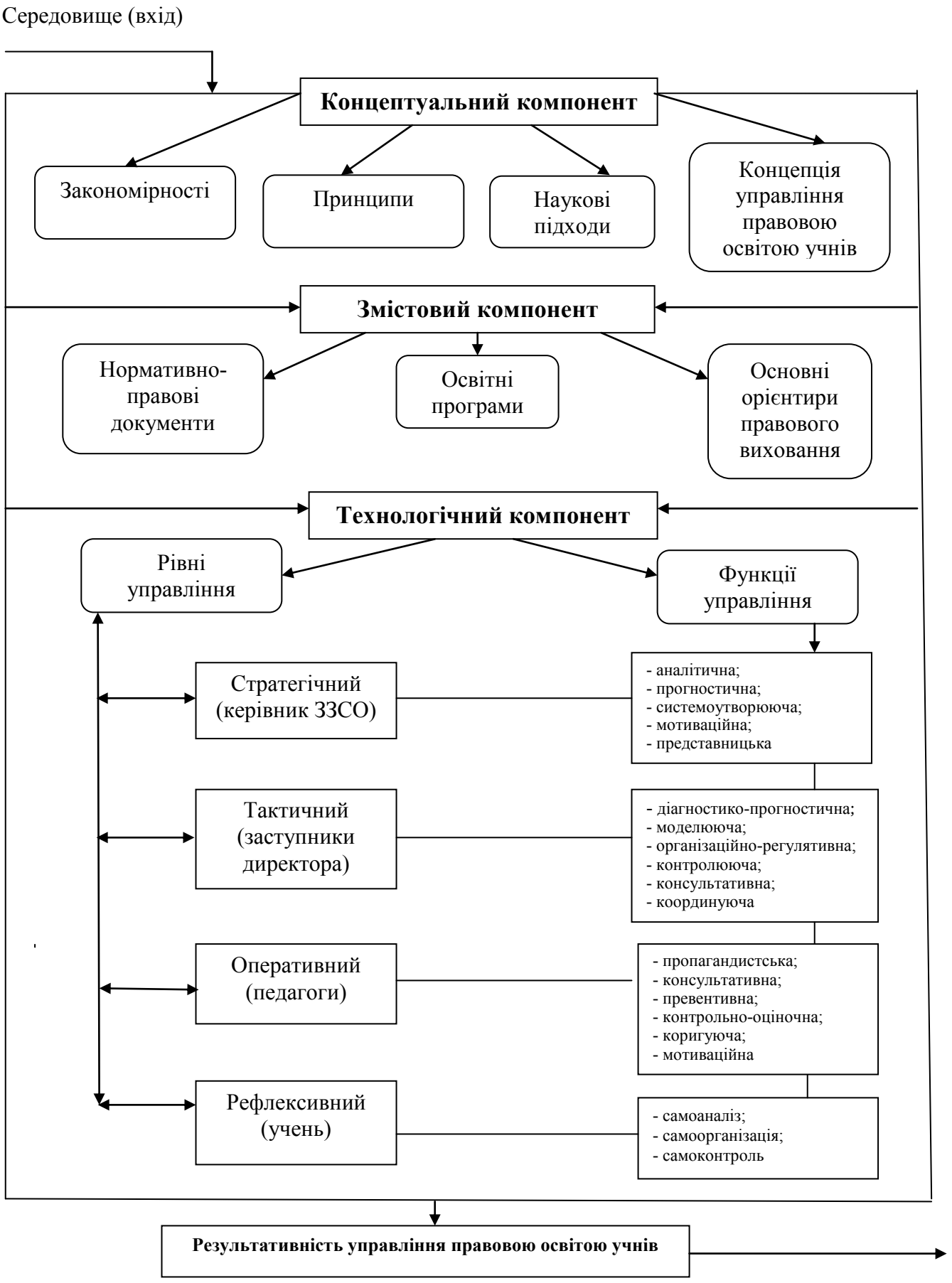

Рисунок 2.1. Модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти

Досягти мети допоможе вирішення таких завдань:

– визнання цілеспрямованої правоосвітньої діяльності одним із основних чинників формування правомірної поведінки, високої правосвідомості і правової культури учнів;

– утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у життєдіяльності школи;

– усвідомлення потреби в цілеспрямованому здійсненні правової освіти учнів і об'єднанні зусиль усіх суб'єктів освітнього процесу навколо цієї мети;

– забезпечення комплексності та ефективності взаємодії усіх складових правоосвітньої та правовиховної роботи в школі;

– чіткий розподіл повноважень та обов'язків між суб'єктами управління з даного питання;

– постійний аналіз якості управлінського впливу на правоосвітній процес;

– підвищення мотивації суб'єктів управління до вдосконалення діяльності з правової освіти учнів;

– налагодження механізмів співпраці з батьками, державними установами і громадськими організаціями у даному напрямі;

– систематичне відображення результатів правоосвітньої роботи в управлінських рішеннях та доведення до учасників освітнього процесу.

Реалізація мети та розв'язання окреслених завдань покликані підвищити рівень управління правовою освітою учнів, що в кінцевому рахунку забезпечить якість правової освіти, сприятиме формуванню в учнів поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, подоланню правового нігілізму, поліпшенню якості викладання правових дисциплін, підвищенню рівня правової поінформованості учасників освітнього процесу, сприятиме їх цілеспрямованій взаємодії у вирішенні правоосвітніх завдань.

Наступним компонентом моделі системи управління правовою освітою учнів є змістовий, який розкриває її сутність, внутрішню особливість, певні

характерні їй властивості та риси [11, с. 373]. Цей компонент складають нормативно-правові документи, освітні програми, основні орієнтири правового виховання учнів.

Змістом технологічного компоненту є діяльність суб'єктів управління, зокрема, директора школи, заступника директора з навчально-виховної роботи, заступника директора з початкової освіти, заступника директора з виховної роботи, заступника директора з наукової роботи, вчителів-предметників, класних керівників і класоводів, педагога-організатора, психолога, соціального педагога, бібліотекаря, керівників гуртків, керівників дитячо-громадських об'єднань, учня. Сукупність безперервних взаємозалежних дій цих суб'єктів забезпечують успіх функціонування системи.

Діяльність суб'єктів управління правоосвітнім процесом відбувається через реалізацію ними управлінських функцій. Функція розуміється як робота кого-небудь, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось [11, с. 1335].

Розкриємо більш детально зміст кожної функції відповідно до стратегічного, тактичного, оперативного, рефлексивного рівнів управління. На стратегічному рівні управління правовою освітою учнів здійснює керівник ЗЗСО, який визначає генеральний план дій, організовує розробку та реалізацію стратегії правоосвітньої роботи в закладі, визначає необхідні ресурси, підтримує відносини з зовнішнім середовищем для успішної реалізації концептуальних завдань правової освіти учнів. Головне в стратегії – це спрямованість на підвищення якості правоосвітньої роботи, а отже, підвищення рівня правової освіти учнів. На стратегічному рівні реалізуються, насамперед, такі функції, як аналітична, прогностична, системоутворююча, мотиваційна, представницька.

Аналітична функція спрямована на вивчення стану тенденцій розвитку правоосвітнього процесу в школі, об'єктивну оцінку результатів правоосвітньої роботи, визначенні кількісних та якісних показників її результативності на основі отримання достовірної і вичерпної інформації про функціонування

системи, вироблення рекомендацій по впорядкуванню правоосвітньої системи та переводу її у більш високий якісний стан.

Об’єктивний аналіз стану правової освіти учнів можливий на основі достовірної, своєчасної, вірогідної інформації. Інформаційне забезпечення сьогодні називають стрижневою функцією управління, під якою розуміють спеціально організовану систему збору, обробки, збереження та подальшого використання інформації.

Прогностична функція обумовлює бачення керівником ЗЗСО перспектив розвитку правової освіти учнів і управління цим напрямом діяльності. Вона спрямована на врахування новітніх ідей, технологій у педагогічній та управлінській правоосвітній практиці.

Функція прогнозування полягає в умінні керівника виділяти основне, суттєве, передбачати перспективу розвитку правоосвітньої роботи в ЗЗСО, прогнозувати її результативність, намічати план спільних дій, підтримувати стабільну ситуацію, досягати позитивних результатів, усувати незначні недоліки та розв’язувати виявлені проблеми з питань управління правовою освітою учнів, створювати умови для формування соціально-активної особистості.

Системоутворююча функція забезпечує інтеграцію ефективних технологій здійснення управління в закладі освіти з питань правової освіти в цілісну систему. Її суть полягає у визначенні місця і ролі кожного суб’єкта освітнього процесу у досягненні поставлених цілей та реалізації намічених завдань правової освіти учнів. Зазначена функція визначає суттєві зв’язки між людьми, їх роль у вирішенні правоосвітніх завдань; дозволяє інтегрувати та координувати для цього всі наявні ресурси.

Представницька функція полягає в умінні керівника представити заклад освіти, педагогічний колектив, групу вчителів чи окремого вчителя, учня на всіх рівнях зокрема й міжнародному; розкрити досягнення у правовому навчанні та вихованні учнів; брати участь у конференціях, симпозіумах, засіданнях з участю представників громадськості, гідно прийняти делегацію,

гостей школи. Також вона передбачає вміле використання можливостей преси, радіо для обміну досвідом та отриманні корисної інформації від керівників інших шкіл, педагогічних колективів, батьківської громадськості тощо.

Сформувати найбільш сприятливі умови діяльності, які будуть стимулювати отримання високих результатів правоосвітньої діяльності, покликана функція мотивації. Мотиваційна функція зорієнтована на свідоме та цільове використання керівником засобів мотивації, що дозволяють вплинути на педагогічних працівників ЗЗСО і спонукати їх до творчої активної діяльності.

Для здійснення управління правовою освітою учнів важливою є така соціально-психологічна функція як делегування повноважень, мета якої полягає в передачі певних повноважень від керівника до підлеглих для вивільнення часу керівника на вирішення інших важливих завдань. Передача повноважень у межах функціональної сфери діяльності підлеглих передбачає передачу задач, прав, обов'язків і відповідальності за діяльність.

На тактичному рівні управління правовою освітою учнів здійснюють заступник директора з навчально-виховної роботи в початковій школі, заступник директора з навчально-виховної роботи в основній школі, заступник директора з виховної роботи і заступник директора з наукової роботи. Вони розробляють тактику управління правовою освітою учнів, способи, прийоми досягнення правоосвітніх завдань. Відповідно до цього реалізуються діагностико-прогностична, моделююча, організаційно-регулятивна, контролююча, консультативна, координуюча функції.

Діагностико-прогностична функція вимагає систематичного вивчення реального рівня професійної компетентності педагогічних працівників у вирішенні правоосвітніх і правовиховних завдань, дозволяє заступникам директора виявляти ступінь розриву між реальним рівнем правової освіти, виховання, культури та свідомості учнів і вимогами, що ставляться державою до випускника школи та планувати подальшу діяльність відповідно до окреслених державних вимог.

Для цього адміністрації закладу необхідно володіти сучасними методами психолого-педагогічних досліджень та регулярно їх застосувати для збору і обробки інформації про рівень правових компетенцій учнів, оскільки вивчення реального стану їх правової обізнаності є необхідною умовою для науково обґрунтованої розробки головних напрямів, змісту, методів та форм вдосконалення правоосвітньої та правовиховної роботи.

Моделююча функція передбачає розробку принципово нових положень, створення системи управління правовою освітою учнів, формування їх правомірної культури та правосвідомості, експериментальну перевірку даних показників, результати яких свідчать про стан роботи системи.

Водночас, вона дозволяє налагодити оптимальну роботу з персоналом, раціонально розмістити кадри, створити належні умови для праці і навчання, забезпечити соціальний і правовий захист учнів та педагогічних працівників.

Організаційно-регулятивна функція є важливою в раціональному поєднанні складових процесу управління правовою освітою учнів та функціонування школи. Вона дозволяє узгодити і скоординувати дії усіх учасників освітнього процесу з метою забезпечення оптимальності та ефективності реалізації правоосвітніх і правовиховних завдань, досягнути відповідності між вже існуючою системою управління правовою освітою учнів в ЗЗСО та новими, неперервно зростаючими і змінюваними вимогами суспільства до означеної проблеми, зберігаючи при цьому цілісність роботи системи на основі спільної мети, завдань, інтересів, переконань усіх членів педагогічного колективу.

Контролююча функція допомагає заступникам директора ЗЗСО отримувати інформацію щодо забезпечення виконання завдань, спрямованих на досягнення визначених цілей, виявляти відповідність реального перебігу процесів інструкціям, планам, нормам, рішенням, що дає можливість підтримувати ефективність виконання управлінських рішень, забезпечувати зворотній зв’язок із системою.

Контроль дозволяє всебічно вивчити і проаналізувати правоосвітній процес у школі, об’єктивно оцінити досягнуті результати, запобігти можливим помилкам, скоординувати зусилля педагогічного колективу на виконання намічених завдань.

Консультативна функція полягає в правильному розумінні та роз’ясненні, втіленні в життя політики держави, пропаганді дотримання законів моралі і права, збереженні традицій народу. Вона зумовлена необхідністю забезпечити кваліфіковані консультації з питань правової освіти учнів, учителям, батькам, учням, представникам громадськості, допомогти педагогам у виборі форм, методів, засобів її здійснення.

Підтримувати освітній процес щодо здійснення правоосвітніх і правовиховних завдань на необхідному рівні покликана координуюча функція, яка забезпечує основу для оновлення і вдосконалення, поєднуючи всі види управлінської діяльності заступників директора в єдине ціле. Вона передбачає збір і обробку інформації про хід управління правовою освітою учнів, внесення на їх основі необхідних змін, коригування правоосвітніх та правовиховних процесів, аналіз фактичного стану роботи системи, підготовка управлінських рішень та доведення їх до виконавців.

Оперативний рівень управління правовою освітою учнів у ЗЗСО здійснюють педагогічні працівники, які безпосередньо забезпечують правове навчання учнів, виховання їх правової культури, формування правосвідомості і правомірної поведінки, проводять правову агітацію (просвітню роботу). Зміст їхньої діяльності реалізується через пропагандистську, консультативну, превентивну, контрольно-оціночну, мотиваційну, коригуючу функції.

Оскільки від якості управління правовою освітою учнів прямопропорційно залежить і якість правових компетентностей школярів, тобто рівень їх правових знань, умінь, навиків, цінностей, а в кінцевому рахунку і рівень їх правосвідомості та правової культури, то в досліджуваній моделі ми виділяємо ще і рефлексивний рівень, на якому знаходяться учні.

Кінцевою метою правової соціалізації школярів повинна стати їх поведінка на основі правосолідарних установок, тобто звична правовиконавча поведінка як стійка особливість моральності, за якої учень дотримуватиметься норм права не із страху покарання чи навіть із почуття солідарності з правом, а по нагальній моральній потребі здійснювати тільки правомірні дії – жити достойно.

Обгрунтовуючи модель системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, враховували й те, що на її функціонування впливає середовище. Науковцями визначено чинники середовища, які впливають або потенційно можуть впливати на навчальний заклад, суб'єктів освітнього процесу, а отже, покращувати чи погіршувати ефективність правоосвітньої та правовиховної роботи в школі.

Характеризуючи зв'язок системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО із зовнішнім середовищем, ми виходили з розуміння того, що всі суб'єкти освітнього процесу (директор, заступники директора, педагогічні працівники, учні тощо) безпосередньо і опосередковано взаємодіють із середовищем, яке може сприяти чи перешкоджати їх успішній правоосвітній діяльності і в той же час самі здійснюють цей вплив на середовище.

Створена та науково обгрунтована модель системи управління правовою освітою учнів покликана забезпечити його результативність, що, в свою чергу, сприятиме піднесенню якості формування правових компетенцій учнів, правомірної поведінки, високому рівню їхньої правової свідомості та правової культури.

Таким чином, запропонована модель системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО представляє цілісне утворення, яке відповідає основним ознакам системи, оскільки забезпечує наявність чітко визначеної мети; сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових компонентів, з яких утворюється система, наявність функціональних завдань кожного компонента, які не дублюються; взаємозалежність зв'язків між окремими

елементами системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; зв'язки із соціальним середовищем на вході і виході, які забезпечуються надходженням зовнішньої інформації, що визначається специфікою оточуючого середовища.

Представлена нами модель покликана забезпечити наукове управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, сприяти якісній реалізації управлінських функцій на всіх рівнях управлінської діяльності, що в кінцевому рахунку забезпечить дієвість та результативність правоосвітньої роботи в школі.

2.2. Зміст управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти та його технологія його реалізації

Суспільна потреба в усебічно розвиненій особистості визначає цілі, завдання, організаційно-змістову структуру всіх ланок сучасної освіти. Правова освіта в Україні стала однією із актуальних проблем і набула сьогодні загальнодержавного значення, оскільки її показники та якість безпосередньо впливають на розвиток України як правової держави. Її основне завдання – дати учневі глибокі знання права і законодавства, прав, свобод, обов'язків людини й громадянина, сформувати навики правомірної поведінки в тій чи іншій ситуації, спрямувати поведінку, вчинки у рамки законності. Головним фактором реалізації цих завдань є наукове управління правовою освітою учнів з чітко визначеною структурою та технологічним забезпеченням.

Під організаційною структурою управління розуміється впорядкована сукупність органів, що дає змогу управляти шкільною організацією, взаєминами та підпорядкованістю цих органів.

Організаційну структуру управління становить кількість і види складових на кожному його рівні; їх взаємне розміщення, зв'язки та підпорядкованість; завдання, права, обов'язки, повноваження і відповідальність кожної ланки в межах виконання загальних та спеціальних функцій управління; чисельність;

професійно-кваліфікований склад працівників; ступінь централізації функцій управління.

Структура управління правовою освітою учнів формується відповідно до визначених у моделі компонентів, кожен з яких реалізує свій зміст.

Зміст управління правовою освітою учнів є своєрідною моделлю забезпечення вимог суспільства до формування системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права та правової свідомості школярів. Головним фактором, який діє на конструювання змісту управління правовою освітою учнів, є потреба суспільства та цілі, які воно ставить перед освітніми закладами, а також цілі правоосвітньої діяльності, визначені для кожного рівня управління в самій школі. Зміст управління правовою освітою учнів покликаний забезпечити адекватні умови для реалізації правоосвітніх завдань, формувати успішну взаємодію учасників освітнього процесу, інтегрувати та координувати діяльність школи і відповідних державних установ, правоохоронних органів, громадських організацій тощо.

Формування змісту управління правовою освітою учнів підпорядковується загальним принципам управління, таким як системність, науковість, плановість, конкретність, перспективність, об’єктивність і повнота інформації, соціальна детермінованість, демократизація, об’єктивність оцінювання тощо.

На теоретичному рівні зміст управління правовою освітою учнів фіксується у вигляді узагальненого системного уявлення про складові компоненти, організаційну структуру та функціональну взаємодію суб’єктів управління. Він визначається нормативно-правовими актами, навчальними і виховними планами та програмами.

На практичному рівні зміст визначається реалізацією специфічних функцій, які виконує кожен учасник правоосвітнього процесу в школі: директор ЗЗСО, заступник директора з навчально-виховної і виховної роботи, вчителі, учні. Нами розроблено систему змісту діяльності су’єктів правоосвітнього процесу за рівнями та функціями управління, яка містить не

лише конкретне наповнення кожної функції, що здійснюється на стратегічному, тактичному, оперативному, рефлексивному рівнях управління, а й передбачає орієнтовні форми виходу управлінської інформації.

Вирішальне значення в реалізації змісту управління правовою освітою учнів належить безпосередньо управлінському процесу, який повинен бути технологізованим. Важливим на сьогодні залишається питання пошуку ефективної управлінської технології, яку розглядають як управлінський процес, що складається з певних тісно пов'язаних між собою елементів, які послідовно змінюючи один одного, забезпечують досягнення очікуваних результатів.

Враховуючи ці наукові підходи, ми розглядаємо технологію управління правовою освітою учнів у ЗЗСО як чітко визначену послідовність таких дій:

1. Дослідження і аналіз реального стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО відповідно до встановлених критеріїв.
2. Постановка діагностичних цілей і завдань на стратегічному, тактичному, оперативному і рефлексивному рівнях управління.
3. Упровадження моделі системи управління правовою освітою учнів та підтримка її функціонування.
4. Моніторинг результативності управління правовою освітою учнів.

Охарактеризуємо кожен зі складових даної технології.

Насамперед, необхідно провести діагностику та здійснити аналіз реального стану управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, що дозволить отримати об'єктивну інформацію, виявити сильні і слабкі сторони в цій діяльності, оцінити наявний досвід, співвіднести результативність роботи суб'єктів правоосвітнього процесу, дати оцінку цій спільній діяльності.

Якщо конструктивно проведений аналіз, то чітко і конкретно будуть визначені цілі та завдання роботи педагогічного колективу з означеної проблеми, правильно визначений зміст і підібрані оптимальні форми діяльності. За допомогою аналізу необхідно визначити результати правоосвітнього процесу; доцільність проведеної роботи; фактори, які

обумовили досягнуті результати; ефективність використаних засобів та ступінь їх впливу на загальний результат; досягнення, недоліки та причини, що їх обумовили; невикористані можливості і резерви для подальшого вдосконалення; шляхи розвитку правоосвітнього процесу в ЗЗСО та усунення причин виявлених відхилень.

Щоб забезпечити оптимальний результат, діагностика та аналіз стану правової освіти мають бути об'єктивними, враховувати кількісні та якісні суттєві характеристики у взаємозв'язку та взаємообумовленості, виявляти їх причинно-наслідкові зв'язки, встановлювати між ними відповідність, ураховувати зовнішні та внутрішні фактори впливу.

Висновки, зроблені в ході аналізу, відображаються в оперативних управлінських рішеннях із обов'язковим зазначенням виконавців та строків виконання. Рекомендації доводяться до відома відповідальних осіб, знайомлячи їх не тільки вже із зробленими висновками, а й з процедурою їх отримання. Постановка цілей і завдань на всіх рівнях управління та наступна діяльність відповідно до них є одним з найважливіших і одночасно складних завдань управління. Цілі діяльності відображають модель результату, який планується, прогнозується, очікується.

Технологія впровадження моделі передбачає врахування внутрішніх та зовнішніх факторів впливу оточуючого середовища, що забезпечить культуровідповідну діяльність навчального закладу, узгодженість спільних дій з суспільними запитами.

Серед цілей, що виголошуються на стратегічному рівні, є визначення стратегії, мети, завдань й структури управління правовою освітою учнів; організація планування діяльності закладу в окресленому правооосвітньому напрямі та його коригування; координація роботи педагогічних працівників з виконання планів та програм; контроль за якістю правоосвітнього процесу; налагодження тісної взаємодії з батьками, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, правоохорними органами, соціальними службами;

створення умов для для набуття учнями правових знань, умінь і навичок їх застосування.

На стратегічному рівні відбувається постійне вдосконалення та розвиток правоосвітнього процесу на основі постійного оновлення, уточнення і конкретизації функцій виконавців. Посадові інструкції, правила внутрішньошкільного розпорядку, науково обґрунтовані вимоги до правоосвітньої роботи є основою для цілеспрямованої взаємодії суб'єктів правоосввітнього процесу на кожному рівні управління.

На тактичному рівні визначено цілі: планування діяльності педагогів з питань правової освіти учнів та контроль за його виконанням; забезпечення результативності правоосвітнього процесу; систематичне вивчення рівня професійної компетентності педагогічних працівників у вирішенні правоосвітніх завдань; інформаційне забезпечення правоосвітнього процесу; узгодження й координація дій усіх суб'єктів для оптимальної та ефективної реалізації завдань правової освіти учнів; забезпечення цілісності у роботі системи та її ефективності.

Дослідження показує, якщо цілепокладання здійснено правильно і пронизує весь правоосвітній процес, то в учнів з'являється потреба у самостійному цілепокладанні на рівні групової та індивідуальної діяльності, відбувається формування таких важливих рис, як цілеспрямованість, відповідальність, активність, розвиваються прогностичні вміння. Як наслідок, інваріативність, поліфункціональність та багатоцільова направленість системи управління дозволяє повною мірою реалізувати всі означені цілі та на більш якісному і результативному рівні.

Реалізацію визначених керівником цілей і завдань взаємодії суб'єктів правоосвітнього процесу забезпечить упровадження моделі системи управління правовою освітою учнів та покрокове структуроване визначення шляхів і способів її застосування. Істотною ознакою будь-якої технології є досить детальний опис кожного етапу на шляху до мети та обов'язковість відтворення способу дій. Упровадження моделі передбачає такі етапи:

1. Усвідомлення призначення, цілей, функцій моделі системи управління правовою освітою учнів.

2. Створення умов для її впровадження.

3. Проєктування та конструювання змісту діяльності щодо впровадження моделі.

4. Оцінювання й аналіз наслідків застосування моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Визначаючи етапи, ми виходили з таких міркувань, шо перший етап відображає філософію моделі системи управління правовою освітою учнів, другий етап – умови, необхідні для реалізації місії, цілей, функцій на усіх рівнях управління, третій етап відображає засоби, форми, що забезпечують технологічність у досягненні мети, четвертий етап дозволяє оцінити рівень управлінської діяльності з означеної проблеми.

Запропонована нами модель управління правовою освітою учнів об’єднує такі системні елементи: концептуальний, змістовий та технологічний компоненти управлінської діяльності щодо правової освіти учнів; реалізацію функцій (аналітичної, прогностичної, системоутворюючої, представницької, мотиваційної, діагностико-прогностичної, моделюючої, контролюючої, консультативної, координуючої, пропагандистської, превентивної, контрольно-оціночної та ін.) на кожному рівні управління (стратегічному, тактичному, оперативному, рефлексивному). Значною мірою на діяльність системи впливатиме середовище, екзогенні та ендогенні фактори якого з одного боку сприятимуть злагодженій взаємодії її складових, з іншого боку – можуть уповільнювати, а деколи навіть гальмувати їх злагоджену роботу.

На шляху реалізації місії системи управління правовою освітою учнів, досягнення пріоритетних цілей і завдань на кожному рівні управління, керівнику необхідно налагодити чітку взаємодію із заступниками директора з наукової роботи, з навчально-виховної роботи, з виховної роботи.

Охарактеризуємо інваріативну і варіативну складові правоосвітнього процесу. Розпочинається вивчення права уже в початковій школі з навчального

курсу «Українська мова», «Я досліджую світ», «Основи здоров'я» тощо, де дітям закладаються основи дружби, товаришування, взаємовідносин, поваги до особистості. Більш детально вивчення права відбувається у 9-му класі на уроках «Основи правознавства».

В розділі «Громадянська освіта» для 4-го класу передбачено розгляд питань неповторності кожної людини, неприпустимості заподіяння будь-якої шкоди собі й іншим, культури поведінки, способів уникнення конфліктів з іншими людьми, правил життя в суспільстві, юридичної відповідальності за правопорушення тощо.

У початкових класах формування правової культури особистості закладається класним керівником при проведенні виховних годин, тематика яких визначається за програмою «Основні орієнтири виховання» для учнів 1–4 класів. Крім цього варіативною складовою навчального плану передбачено курс за вибором «Права дитини».

На оперативном рівні вчитель здійснює правове інформування та агітацію учнів, їх батьків, упроваджуючи в просвітницьку роботу досягнення науки, передового педагогічного досвіду. Така діяльність сприяє успішній реалізації та досягненню високих кінцевих результатів у вирішенні правоосвітніх завдань, що стоять сьогодні перед школою.

Також, педагоги надають кваліфіковані консультації з питань правової освіти учнів батькам, учням, жителям мікрорайону тощо. Для надання їм більш кваліфікованої правової інформації, педагоги запрошують на такі зустрічі спеціалістів, серед яких працівники служби у справах дітей, працівники правоохоронних органів, кримінальної міліції, юстиції, правознавці тощо.

Важливим напрямом діяльності класних керівників, психолога, соціального педагога є вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини, умов проживання в сім'ї, превентивна робота щодо вчинення учнями протиправних дій, правопорушень, профілактика та попередження конфліктних ситуацій, несприятливого психологічного клімату в класному колективі, які можуть виникнути між учнями та вчителями-предметниками, учнями і їх

батьками у вирішенні проблем під час освітнього процесу в школі й поза її межами.

Як на тактичному рівні, так і на оперативному, здійснюється контрольно-оціночна функція. На оперативному рівні педагоги встановлюють відповідність реального стану справ із запланованим, виявляють і ліквідовують помилки у робоі з учнями, уникають їх повторів і нагромаджень. Результати анкет, тестів, контрольних робіт, зрізи знань тощо дозволяють підтримувати стабільний зворотній зв'язок щодо рівня навчальних досягнень учнів, будувати на оперативному рівні правоосвітню роботу так, щоб вона відповідала означеній меті, виокресленим завданням та суспільним вимогам з питань правової освіти населення.

В процесі правоосвітньої діяльності учень не тільки здобуває правові знання, а і оцінює свій рівень правової освіченості, правової свідомості, правової культури та правових компетенцій. Він співвідносить реальний стан з бажаним результатом, виявляє розбіжності та вносить необхідні корективи, що дозволяє йому підтримувати рівень активності і підвищувати свою правову компетентність згідно сучасних запитів.

Відтак, описана послідовність дій суб'єктів управління щодо здійснення правової освіти учнів забезпечує технологічність даної діяльності. Технологія управління правовою освітою учнів є проявом індивідуальної майстерності керівника щодо вибору тактики й стилю діяльності, яка складається з творчих актів, вибору стратегії, пріоритетів, системоутворюючих чинників взаємодії усіх учасників освітнього процесу за умов вмілого поєднання ним оптимальних форм, методів та прийомів впливу на правоосвітній процес.

Технологічний підхід в управлінні правовою освітою учнів дозволяє активізувати, інтенсифікувати правоосвітній процес в закладі, наблизити його до оптимального. Це вимагає від керівників відповідального ставлення до технологізації управління даним процесом, високого професіоналізму та правової компетентності.

РОЗДІЛ 3
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

3.1. Організація експериментальної перевірки моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти та її результати

Поставивши за мету вивчити стан управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, визначити ступінь розбіжності між реальним станом і необхідним для ефективної управлінської діяльності в даному напрямі, а також здійснити експериментальну апробацію моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, нами розроблено програму дослідження, яка складається з п’яти етапів, що відображають зміст та послідовність виконання експериментальної роботи.

I. Підготовчий етап

1. Усвідомлення проблеми дослідження. Визначення та наукове обґрунтування теми, мети, завдань, складання плану експериментальної роботи.
2. Визначення об’єктів дослідження та критеріїв оцінки їх стану.
3. Вивчення та аналіз нормативно-правового забезпечення управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, наукової, методичної літератури та практичного досвіду з даного питання.
4. Проведення оцінювання стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.
5. Створення моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.
6. Розробка концепції управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

7. Створення кваліметричної моделі для оцінювання стану управління правовою освітою учнів у освітніх закладах.

8. Розробка курсу, лекцій та тематики семінарів для слухачів курсів підвищення кваліфікації керівників ЗЗСО з питань управління правовою освітою учнів.

II. Проведення констатувального етапу експерименту

1. Вивчення практичного стану управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

2. Анкетування керівників, педагогічних працівників закладів щодо стану управління правовою освітою учнів.

3. Спостереження за практичною діяльністю керівників ЗЗСО з даної проблеми безпосередньо на їхніх робочих місцях.

4. Узагальнення результатів констатувального експерименту.

III. Проведення формувального етапу експерименту

1. Розробка плану апробації моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

2. Апробація моделі системи управління правовою освітою учнів в експериментальних школах.

3. Упровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

4. Проведення консультацій для керівників ЗЗСО щодо функціонування вищезазначеної системи.

5. Моніторингове відстеження процесу впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

6. Здійснення вихідного діагностування щодо оцінювання стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

7. Підведення підсумків формувального експерименту.

IV. Порівняльний етап

1. Порівняння даних констатувального та формувального етапів експерименту.

2. Визначення результативності запропонованої системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

V. Узагальнюючий етап

1. Системний аналіз результатів експериментального дослідження.

2. Вироблення методичних рекомендацій щодо функціонування моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Реалізація зазначених вище етапів програми дослідницької роботи дала можливість ґрунтовно і послідовно вивчити питання про стан управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, науково обґрунтувати нове бачення цієї діяльності, викладене в запропонованій нами моделі, експериментально перевірити модель та виробити рекомендації щодо оптимальних умов використання результатів, отриманих у ході даного дослідження.

У доборі методик для експериментальної роботи ми орієнтувалися на необхідність розв’язання конкретних завдань, а саме: здійснити аналіз стану теоретичної розробки проблеми управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; проаналізувати стан управлінської діяльності керівників закладів загальної середньої освіти щодо здійснення заходів правоосвітньої роботи; розробити та науково обґрунтувати систему управлінських дій керівника щодо здійснення правоосвітньої роботи в закладі і на цій основі визначити структуру та конкретизувати зміст моделі управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; провести експериментальну апробацію моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; розробити методичні рекомендації щодо використання даної моделі в управлінні правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Експериментальною базою дослідження стали 3 заклади загальної середньої освіти. Вибірка шкіл здійснювалася таким чином, щоб заклади, задіяні в експерименті, були різного типу, відрізнялися чисельністю учнів, педагогів, умовами роботи, досвідом управлінської діяльності їх керівників.

З керівниками експериментальних шкіл проведено спеціальну підготовку щодо дослідницької роботи.

Пропонуючи курс «Управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти», ми ставили за мету забезпечити керівників науково обґрунтованою системою роботи задля підвищення рівня управління правоосвітнім процесом в школі та його результатами на основі глибокого аналізу, всебічної оцінки якості даного напряму діяльності, чітко спрогнозованої, спланованої, організованої правоосвітньої роботи, налагодження системної взаємодії всіх суб'єктів управління щодо розв'язання концептуальних завдань правової освіти учнів. Цієї мети можна досягти шляхом оновлення та систематизації знань керівників щодо методологічних засад управління правовою освітою учнів; розуміння ними відповідного тезаурусу; усвідомлення сутності управління правовою освітою учнів та знання його наукових і концептуальних засад; розвитку вміння моделювати та адаптовувати специфічні моделі з управління правовою освітою учнів у ЗЗСО до умов свого закладу освіти.

Програмою спецкурсу передбачено розгляд теоретичних і практичних питань даної проблеми через проведення лекцій, практикумів, тренінгів, проблемних семінарів, групових дискусій, аналізу управлінських ситуацій, ділових ігор. Тематика навчальних занять включала вивчення методологічних основ управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, його нормативно-правове забезпечення, основні завдання та напрями управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, моделювання системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, його технологію.

Упродовж експерименту проведено низку індивідуальних і групових консультацій. У керівників виникали питання щодо впровадження моделі системи управління правовою освітою уснів, механізмів її роботи, розподілу функціональних обов'язків між персоналом за відсутності в школі заступників з виховної роботи, педагога-організатора, психолога; щодо опитувальників, тестів, методик для здійснення управління на рефлексивному рівні; діагностичного інструментарію для моніторингу результативності правоосвітньої роботи у ЗЗСО.

Зворотну інформацію щодо результатів експерименту результатів експерименту ми отримували, вивчаючи шкільну документацію: книги наказів, книги внутрішньошкільного контролю, різні плани робіт (перспективний, річний, місячний, тиждевий, щоденний тощо), журнали обліку вхідної і вихідної документації, журнали обліку відвідування учнями занять, журнали обліку гурткової роботи, книги взаємовідвідування уроків, виховних заходів, протоколи засідань педагогічної ради, ради учнівського самоврядування, координаційної ради з профілактики правопорушень, батьківських зборів, засідань методичних об'єднань класних керівників, стенди, результати моніторингу навчальних досягнень учнів з правових дисциплін тощо.

З метою збору інформації щодо доцільності впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів, ми провели опитування серед керівників експериментальних шкіл за допомогою спеціально розробленої анкети. Отримані дані засвідчили, що всі керівники визнають актуальність упровадження моделі. Вказують також на те, що вона легко адаптується до умов будь-якого навчального закладу. 95% респондентів зазначають, що в ході експерименту значно зріс рівень управлінської діяльності всіх суб'єктів правоосвітнього процесу, проте, лише 5% керівників стверджують, що він підвищився посередньо. 100% опитаних керівників експериментальних шкіл відзначили, що в наслідок впровадження моделі, спостерігається цілісність і послідовність в усіх напрямах і на всіх рівнях управління правоосвітньою діяльністю учнів. Також, 90% опитаних наголосили, що модель розкриває додаткові можливості щодо розв'язання правоосвітніх завдань, проте, 10% акцентують увагу на проблемі кадрового забезпечення, яка гальмує ці можливості. Водночас, упровадження моделі сприяє інноваційності у роботі закладу. 100% респондентів відзначили демократичність роботи моделі; усі керівники закцентували увагу на оптимальності і економічності моделі, яка не вимагає додаткового фінансування. Також, 100% опитаних відзначили, що модель системи управління правовою освітою учнів є надійною, оскільки забезпечує стабільність і злагодженість у роботі всіх ланок правоосвітнього

процесу. Виявилося, що після впровадження моделі, у ЗЗСО спостерігається значна динаміка як управлінської так і мотиваційної культури на усіх рівнях управління правоосвітнім процесом.

Для визначення рівня управління правовою освітою учнів у ЗЗСО ми використали діагностичний моніторинг, який включає заміри «входу» і «виходу» системи. Школи, в яких велася експериментальна робота, з одного боку виступали як контрольні, оскільки бралися до уваги параметри на «вході», перед початком роботи, а з іншого боку – як експериментальні, оскільки замірялися параметри в кінці експерименту, тобто «на виході».

Розробка кваліметричної моделі оцінювання рівня управління правовою освітою учнів у ЗЗСО здійснювалась відповідно до алгоритму, запропонованого Г. Єльниковою. На основі загальної структури системи управління правовою освітою учнів нами визначено характерні параметри функціонування вищезазначеної системи. Декомпонуючи загальні цілі, виокреслено фактори (напрями) та встановлено відповідні критерії, визначено їх вагомість методом експертної оцінки (методом Дельфі); оформлено факторно-критеріальну модель експертизи результативності управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Для оцінювання рівня управління правовою освітою учнів у ЗЗСО нами визначено такі фактори:

Фактор 1. Нормативно-правове, психолого-педагогічне, інформаційне забезпечення управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Фактор 2. Наявність аналітичних даних про стан правової освіти учнів.

Фактор 3. Правоосвітня та правовиховна робота з учнями в системі планування закладу освіти.

Фактор 4. Реалізація робочого навчального плану і навчальних програм з правової освіти учнів.

Фактор 5. Організаційно-методичний супровід правоосвітньої діяльності педагогів.

Фактор 6. Контроль та управлінські рішення з правової освіти учнів.

Кожен із вищезазначених факторів деталізується відповідними критеріями.

Фактор «Нормативно-правове, психолого-педагогічне, інформаційне забезпечення управління правовою освітою учнів у ЗЗСО» визначається критеріями: база даних правових актів, нормативних документів, стандартів; наявність діагностичного інструментарію для вимірювання стану реалізації правоосвітніх завдань, пам’яток, алгоритмів діяльності; забезпечення психологічного супроводу правової освіти учнів; забезпеченість шкільної бібліотеки літературою правового спрямування, доступ до мережі Інтернет.

Фактор «Наявність аналітичних даних про стан правової освіти учнів» характеризується критеріями: висновки та рекомендації за результатами відвідування уроків, факультативних, гурткових занять; стан відвідування учнями занять, дотримання правил внутрішньо шкільного розпорядку, правил поведінки; аналіз результативності позакласної та позашкільної правоосвітньої роботи; матеріали моніторингу правової освіти учнів.

Фактор «Правоосвітня та правовиховна робота з учнями в системі планування закладу освіти» розкривається через такі критерії: наявність правоосвітніх заходів у перспективному та річному планах роботи школи; планування правоосвітньої роботи класними керівниками; планування правоосвітньої та правовиховної роботи вчителями-предметниками, консультування; співпраця з державними установами та громадськими організаціями.

Фактор «Реалізація робочого навчального плану і навчальних програм з правової освіти учнів» визначається такими критеріями: відображення виконання робочого навчального плану, навчальних програм у шкільній документації; наявність і функціонування кабінету права; результативність участі учнів у правових конкурсах, предметних олімпіадах, МАНах.

Фактор «Організаційно-методичний супровід правоосвітньої діяльності педагогів» характеризується критеріями: система методичних заходів з підготовки педагогів до здійснення правової освіти учнів; проведення правових

всеобучів та інших форм правової агітації, консультування; наявність навчально-методичних комплексів з правової освіти.

Фактор «Контроль та управлінські рішення з правової освіти учнів» розкривається такими критеріями: стан виконання планів роботи з правової освіти; контроль за виконанням управлінських рішень; ріст (спад) кількості правопорушень серед учнів.

Відповідно до принципів кваліметрії, постала необхідність кожному фактору і критерію визначити вагомість. Для цього ми використали метод незалежних експертних оцінок (метод Дельфі), який дозволяє зібрати інформацію про об'єкт прогнозування шляхом опитування, інтерв'ювання групи експертів і, узагальнюючи отримані дані, домогтися єдиної колегіальної думки при виборі правильного рішення щодо розв'язання означеної проблеми. Переваги цього методу полягають в тому, що він дає змогу експертам, які приймають рішення, об'єктивно висловлювати свої думки, ідеї, пропозиції, строго критикувати ідеї інших експертів стосовно того, як краще вирішити те чи інше питання, при цьому відсутній на них будь-який тиск з боку інших експертів.

З метою проведення експертної оцінки було визначено групу експертів, серед яких досвідчені спеціалісти з числа керівників шкіл та їх заступників. На їх розсуд були представлені питання щодо визначення показників оцінювання якості управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, яким експерти давали оцінку.

Кожному учаснику експертної групи (всього 7 чоловік) запропоновано незалежно проранжувати значимість і оцінити вагомість факторів та критеріїв за 5-ти бальною шкалою: «5» – якість виражена яскраво; «4» – якість помітно виражена; «3» – якість недостатньо виражена і проявляється не завжди; «2» – якість слабо виражена; «1» – якість відсутня.

Їхні пропозиції щодо вирішення питань були зібрані, опрацьовані, враховані ті зауваження, які найчастіше підлягали критиці з боку експертів. Таким чином, враховуючи думку кожного експерта, було консолідовано

вагомість факторів і значущість відповідних критеріїв щодо визначення рівня управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Обчислення вагомості середнього арифметичного кожного показника проводимо за такою формулою: V= сума рангів, поставлена 1-му фактору всіма експертами, поділена на кількість експертів (7) і поділена на кількість експериментальних шкіл (19).

До прикладу, вагомість фактору «Нормативно-правове, психолого-педагогічне, інформаційне забезпечення управління правовою освітою учнів у ЗЗСО» визначалася так:

V = 5+5+4+3+5+4+3= 29:7 = 4,14:19 = 0,21.

Аналогічно обчислювалося середнє арифметичне кожного показника вагомості критерію. Так, значущість критерію «База даних правових актів, нормативних документів, стандартів» визначалася наступним чином:

V = 5+4+5+4+5+3+4= 30:7 = 4,28:19 = 0,22.

Згідно отриманих результатів і визначення середньо статистичних даних встановлено відповідну вагомість як факторам, так і критеріям. Значення вагомостей розкриваємо таким чином:

1. Нормативно-правове, психолого-педагогічне, інформаційне забезпечення управління правовою освітою учнів у ЗЗСО – вагомість становить 0,21

(у частках від одиниці).

2. Наявність аналітичних даних про стан правової освіти учнів – вагомість становить 0,17 (у частках від одиниці).

3. Правоосвітня та правовиховна робота з учнями в системі планування закладу освіти – вагомість становить 0,14 (у частках від одиниці).

4. Реалізація робочого навчального плану і навчальних програм з правової освіти учнів – вагомість становить 0,23 (у частках від одиниці).

5. Організаційно-методичний супровід правоосвітньої діяльності педагогів – вагомість становить 0,12 (у частках від одиниці).

6. Контроль та управлінські рішення з правової освіти учнів – вагомість становить 0,13 (у частках від одиниці).

1. Визначаємо ступінь вияву критеріїв. Як правило, ступінь вияву виражається у частинах одиниці і має такі норми:

– повна відповідність вимогам (так) – 1;

– часткова відповідність вимогам (більше так, ніж ні) – 0,75;

– урівноважена відповідність вимогам (і так, і ні) – 0,50;

– частково-негативна відповідність вимогам (більше ні, ніж так) – 0,25;

– повна невідповідність вимогам (ні) – 0.

2. Оцінюємо ступінь вияву критеріїв першого фактора.

3. Враховуючи значення ваги кожного критерію, яке ми приймаємо за еталонну оцінку, обчислюємо відносну оцінку *К* для кожного критерію (за кваліметричною моделлю):

К1 = 0,22×0,5= 0,11

К2 = 0,23 ×0,25=0,06

К3 = 0,34×0,75= 0,25

К4 = 0,21 ×0,25= 0,05,

де К – вагомість критерію.

1. Знаходимо сумарну оцінку для *Ф:*

Ф = К1+К2+К3+К4= 0,11+0,06+0,25+0,05= 0,47, де *Ф* – вагомість фактору.

2. Для оцінки рівня управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти за першим фактором необхідно вагомість критерію 1 помножити на сумарну оцінку всього показника:

0,22×0,47= 0,10.

3. У такий же спосіб знаходимо значення за всіма іншими факторами.

4. Загальна оцінка рівня управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти *(Е)* відповідає середньо виваженій арифметичній залежності:

$$E = V_1 \times Ф_1 + V_2 \times Ф_2 + V_3 \times Ф_3 + V_4 \times Ф_4, \quad (3.1)$$

де E – загальна оцінка, $Ф$ – вага одного фактора, V – вагомість фактора, визначена нами.

Якщо прийняти таку шкалу оцінок:

1,00 – 0,75 – високий рівень управління правовою освітою учнів;

0,74 – 0,65 – достатній рівень управління правовою освітою учнів;

0,64 – 0,50 – середній рівень управління правовою освітою учнів;

менше 0,50 – низький рівень управління правовою освітою учнів, то можна визначити рівень управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що використання даної кваліметричної моделі дає можливість у моніторинговому режимі відстежити рівень управління правовою освітою учнів, як в цілому, так і за факторами та покритеріально. Отриманий сумарний показник рівня управління правовою освітою учнів у ЗЗСО надає керівникам інформацію про реальний стан роботи системи, а значення кожного критерію дозволить визначити невикористані можливості та підвищити результативність системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО.

Моніторинг управління правовою освітою учнів у ЗЗСО дозволив провести заміри на «вході», перед початком впровадження створеної нами системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, та на «виході», тобто по закінченню експерименту. Таким чином, слід констатувати, що показники покращилися на 0,15, а отже рівень управління правовою освітою учнів зріс.

Відтак, фактичні зміни, отримані під час упровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО переконують у достовірності обґрунтування створеної системи та вірогідності зробленого припущення щодо результативності її використання.

На порівняльно-узагальнювальному етапі нами співставлялися дані констатувального і формувального етапів експерименту, визначалася результативність запропонованої моделі, відстежувалася динаміка зміни рівня управління правовою освітою учнів, яка засвідчила значне його. В наслідок упровадження досліджуваної моделі, показники покращилися в

експериментальних закладах на 13% – 20%, а отже рівень управління правовою освітою учнів у ЗЗСО за наслідками моніторингу став значно вищим.

Результативність системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО забезпечувалася наявністю взаємозв'язків між зазначеними етапами, які були прямими, коли діяльність спрямовувалася відповідно до мети, завдань; зворотними, коли отримувалася інформація про стан роботи системи, її результати; вертикальними, за умови делегування повноважень суб'єктам управління, і горизонтальними, де відбувається коригування дій на всіх рівнях управлінської діяльності: стратегічному (керівник ЗЗСО), тактичному (заступники), оперативному (педагогічні працівники), рефлексивному (учень).

Така системна цілеспрямована діяльність позитивно вплинула на збагачення освітнього середовища, розширення комунікативно-інформаційного простору щодо правової освіти учнів, особистісно орієнтовану взаємодію суб'єктів. Помітно зросла в експериментальних школах правова активність і компетентність учителів, здатність до прийняття правомірних рішень і відповідальність за їх результати.

На більш високому рівні організовано нормативно-правове, психолого-педагогічне, інформаційне забезпечення управління правовою освітою учнів у ЗЗСО, створено бази даних різнопланової інформації, в тому числі й даних про стан управління правовою освітою учнів школі. В системі проводиться правоосвітня і правовиховна робота з учнями згідно з планами роботи, робочого навчального плану та навчальних програм з правової освіти учнів.
Значною мірою подолано подекуди формальний підхід у правоосвітній роботі класних керівників, однобокість виховних упливів, не завжди орієнтованих на вихованця як суб'єкта правоосвітньої і правовиховної діяльності.

Значно інтенсифікувалася робота керівників на стратегічному рівні. У школах розроблено концепції правоосвітньої роботи в закладі, створено моделі правоосвітньої і правовиховної роботи в ЗЗСО. Посилилася науково-методична робота з учителями права, вчтителями-предметниками, класними керівниками в школах щодо змісту, форм, методів правоосвітньої роботи, що сприяло

налагодженню системи позакласної та позашкільної роботи з правової освіти учнів. Значна увага стала приділятися відстеженню якості правової освіти і виховання учнів, систематично проводиться діагностика рівня вихованості учнів, рівня правових знань тощо. Такі зміни не залишилися поза увагою батьків, що сприяло налагодженню співпрації педагогів і батьків, школи і сім'ї з проблеми правової освіти і виховання учнів, а відпрацьовані механізми контролю та прийняття управлінських рішень з питань правової освіти учнів дозволили забезпечити замкнутий управлінський цикл.

Запропонована нами модель сприяє ефективній організації керівниками ЗЗСО системи управління правовою освітою учнів, а кваліметрична модель дозволяє визначити рівень управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, виявити слабкі місця і забезпечити більш оптимальне їх функціонування.

У задіяних експериментом закладах освіти спостерігалося широке залучення до управління правовою освітою учнів суб'єктів освітнього процесу всіх рівнів, що сприяє підвищенню якості правоосвітньої роботи, зокрема, покращенню показників успішності з правознавства. Адміністрацією шкіл, включених в експеримент, упорядковано нормативно-правову базу, налагоджено інформаційне та програмно-методичне забезпечення в роботі з педагогічними кадрами, вдосконалено діяльність учнівського самоврядування, розроблено систему заходів правоосвітнього характеру, проведено моніторингові дослідження рівня правової вихованості учнів.

Активізувалася діяльність практичних психологів в експериментальних школах з учнями, схильними до правопорушень, відповідно до виокресленого нами змісту їх роботи щодо правової освіти школярів. На основі складених ними психологічних характеристик дітей, відстежується прояв особистісних якостей у поведінці учня, спрямованість інтересів, ставлення до людей, до себе, статус учня в класі тощо. Відповідно до цього, надаються психолого-педагогічні рекомендації керівникам школи, вчителям, класним керівникам щодо роботи з учнями, проводяться організаційно-методичні засідання з

класними керівниками за наслідками діагностики, корекційно-профілактичні заняття, консиліуми, індивідуальні корекційні бесіди.

У ході експерименту з боку керівників значно посилилася увага до організації різних форм правоосвітньої роботи з батьками. Діагностичний моніторинг дозволив отримати інформацію про результати експерименту в школах щодо доцільності використання моделі системи управління правовою освітою учнів; ідентифікувати сильні і слабкі сторони в організації діяльності керівників щодо вирішення правоосвітніх завдань незалежно від характеристик навчальних закладів та їх можливостей.

Замірювання результатів діяльності на «вході» та «виході» дослідження показало динаміку позитивних змін в управлінні правовою освітою учнів в експериментальних освітніх закладах і дозволяє зробити висновки, що обґрунтована нами модель та припущення щодо результативності її використання є вірогідним.

3.2. Методичні рекомендації щодо впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти

Правова освіта учнів у закладі загальної середньої освіти є важливим напрямом діяльності директорів шкіл, їх заступників, учителів, класних керівників, психологів, вихователів, правників, представників правоохоронних органів, державних установ та громадських організацій.

Пошук шляхів і засобів здійснення правової освіти учнів, удосконалення не тільки традиційних підходів, а й розробка нових, які б сприяли становленню активної правової позиції, надавали основні знання, формували мотивацію та вміння, необхідні для реалізації прав і свобод людини, знаходяться в прямій залежності від якості управління даним напрямом діяльності.

Управління правовою освітою учнів як динамічний процес вимагає від керівника ЗЗСО постійної готовності до саморозвитку та самовдосконалення,

відмови від традиційного використання сталої моделі управління та потребує постійного оновлення менеджерських знань і вмінь.

Часто в управлінській практиці ми спостерігаємо той факт, що стиль керівництва перебуває у тісній взаємодії з методами, а вибір методів управління залежить від різних показників, серед яких: рівень знань та умінь (керівника); ступінь досвіду; особисті характеристики керівника; домінуючий стиль управлінської поведінки; ступінь сформованості колективу школи; рівень професіоналізму колективу; матеріально-технічні, фінансові можливості ЗЗСО.

Упровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО передбачає перш за все, налагодження чіткої взаємодії всіх суб'єктів правоосвітнього процесу. Як відомо, взаємодія є універсальною формою розвитку, яка приводить кожного, хто в ній задіяний, у новий якісний стан. Саме взаємодія відображає широке коло процесів, засобами яких реалізуються причинно-наслідкові зв'язки, відбувається «обмін» між взаємодіючими сторонами, їх взаємна зміна.

Розвиток правової культури учнів допоможе подолати правовий нігілізм, що розуміється як деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір. Правовий нігілізм існує у різних формах: це і байдуже ставлення до ролі і значення права; скептичне ставлення до потенційних можливостей права; ігнорування правових приписів більш високої юридичної сили; повна недовіра до приписів права; негативне ставлення до права в цілому.

Позаурочна система правоосвітньої та правовиховної роботи в закладі передбачає проведення просвітницьких та виховних заходів; роботу дитячих об'єднань, наприклад, «Барвінчата», «Добрики», «Скаути», «Волонтерський рух»; діяльність учнівського самоврядування; діяльність класних керівників; соціальний захист учнів; роботу з обдарованими учнями; превентивну роботу зі

школярами, схильними до правопорушень; психологічний супровід учнів, роботу гуртків, секцій, клубів за інтересами; зв’язки з громадськістю.

Одним із визначальних шляхів підвищення результативності правового виховання молоді є організація змістовного дозвілля, розширення мережі гуртків, клубів за інтересами, проведення екскурсій, походів, організація подорожей, збільшення кількості спортивних секцій.

Успішне здійснення правоосвітньої роботи з учнями неможливе без підтримки та розуміння з боку їх батьків. Керівники ЗЗСО покликані забезпечити зв’язок з батьками учнів, який ґрунтується на суб’єкт-суб’єктних відносинах між усіма учасниками освітнього процесу. Для цього доцільно організувати школи молодих батьків, консультпункти для батьків, батьківські правові всеобучі; проводити тематичні вечори, ігри, диспути, екскурсії, КВК, традиційні шкільні заходи на правову тематику.

Важливу роль для представницької і соціальної функції школи в суспільстві відіграють такі показники як імідж навчального закладу; його рейтинг в мікрорайоні, в місті; престижність навчання у даній школі; реклама школи; соціальний захист і допомога незахищеним категоріям населення (діти-сироти та під опікою, діти з інвалідністю, малозабезпечені, діти з неповних сімей, діти з багатодітних сімей, діти, що опинилися в складних життєвих та сімейних умовах); волонтерська допомога учасникам бойових дій.

Основними засобами правової освіти учнів є проведення місячників правових знань «Бережи мене, мій законе», декади правових знань та цілого комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня правової освіти та культури учнів. Місячник правових знань може охоплювати такі заходи: тематичні уроки з права у 1–4 та 5–11 класах. Випуск газети на правову тематику учнями 5–11 класів; оформлення книжкової виставки «Вивчаємо свої права та обов’язки»; конкурс творів епістолярного жанру «Людство потребує толерантності»; участь у міському фестивалі військово-патріотичної пісні «Червона калина». Уроки мужності, зустрічі з ветеранами; участь учнів 9–

11 класів у міському правовому всеобучі; засідання координаційної ради з профілактики правопорушень серед учнів школи.

Важливим є поновлення соціального паспорту школи, відповідно, кожного класу, що дає змогу швидко виявити учнів, які потребують індивідуальної допомоги або опинилися в складних життєвих обставинах. З цими учнями проводиться систематична копітка робота психолога і соціальних педагогів, яка передбачає: психологічні дослідження індивідуальних особливостей даних учнів; виявлення причин, що перешкоджають адаптації і соціалізації їх в учнівському колективі; відвідування уроків, спостереження за мікрокліматом у класі; виявлення дітей «групи ризику», планування з ними індивідуальних консультацій; коригування емоційного стану учнів (тривожності, фрустрації); консультування вчителів, батьків, учнів з питань психологічних особливостей дітей, причин конфліктів у колективі, взаємин учнів; формування навичок самоконтролю, саморегуляції, відповідальної поведінки, комунікативності; профілактика правопорушень серед підлітків; психологічна просвіта батьків, педагогічного колективу.

Аналіз правоосвітньої роботи заслуховується на педагогічних радах, де звітують директор школи, заступники директора з виховної та навчально-виховної роботи, голова методичного об’єднання класних керівників, педагог-організатор, психолог, соціальний педагог, керівники гуртків про результати проведеної правоосвітньої та правовиховної роботи, що дозволить значно оптимізувати освітній процес і зменшити практику правопорушень серед школярів.

Пріоритетними завданнями співпраці школи та соціальних інститутів є застосування системи ранньої профілактики девіантної поведінки школярів; індивідуальної роботи з неповнолітніми, схильними до правопорушень, підвищення правової освіти та культури усіх учасників освітнього процесу: учнів, педагогів, батьків, громадськості як через системну правову пропаганду, так і дотримання правових норм дисципліни; організації змістовного дозвілля, різноманітної роботи за інтересами; залучення соціальних служб до превенції

девіантної поведінки учнівської молоді; забезпечення взаємодії, своєчасного інформування, спільної діяльності органів і установ освіти з іншими соціальними інститутами, батьками у правовому та превентивному вихованні школярів.

Важливим фактором у реалізації правоосвітніх завдань є робота класних керівників, яка покликана забезпечити життєдіяльність класного співтовариства, що становить цілісну й упорядковану сукупність взаємодіючих компонентів і сприяє розвитку особистості та колективу. Для планування правоосвітньої роботи з учнями класному керівнику необхідно визначити рівень розвитку учнівського колективу, сформованості в ньому міжособистісних стосунків і спільної діяльності, аби мати можливість обрати найоптимальніший шлях, форми і засоби побудови системи діяльності.

Як свідчить практика, серед проблем, що найчастіше визначають класні керівники при плануванні з класом, є неправомірність поведінки учнів, низький рівень їх культури та виховання, незгуртованість класного колективу, байдужість батьків до навчання і виховання дитини.

Щоб накопичити необхідну для правоосвітньої роботи інформацію, класний керівник може обрати проблему правового виховання учнів як тему самоосвіти. Це дасть змогу заглибитися в проблему, накопичити необхідний для роботи матеріал, поглибити свої знання з норм моралі та права.

Дієвими формами проведення правоосвітньої роботи з учнями в ЗЗСО є інтерактивні, такі як – правова студія, рольова гра, тренінг, семінар-практикум, круглий стіл, брейн-ринг, диспут, КВК, практикум, правовий турнір, години спілкування, спільні заходи з батьками, клуби «Довіра» тощо.

Алгоритм діяльності класного керівника щодо здійснення правоосвітньої та правовиховної роботи з учнями містить таку послідовність дій:

1. Узгодження плану правоосвітньої роботи з нормативно-правовими документами, річним планом виховної роботи школи, Концепцією виховної роботи закладу, виховною системою школи.

2. Планування правовиховної роботи відповідно до індивідуальних особливостей та групових потреб учнів, рівня їх вихованості, аналізу результатів, прогнозування та проектування правоосвітньої і правовиховної діяльності.

3. Забезпечення співпраці з адміністрацією школи, педагогом-організатором, психологом, соціальним педагогом в організації правової освіти учнів, консультативної роботи з батьками, індивідуальної роботи з учнями, організації служб захисту дітей, тісного зв'язку з дитячими та молодіжними організаціями, культурно-освітніми та позашкільними установами.

Показниками успішної діяльності класного керівника з правового виховання учнів має стати динаміка зростання рівня правової вихованості школярів, організованості та згуртованості класного колективу, висока мотивація пізнання, тенденція до підвищення якості знань, активність учнів у позаурочній діяльності, гуртковій роботі, зменшення кількості правопорушень, активна участь батьків у виховному процесі, захищеність та комфортність умов перебування кожного вихованця в школі.

Ефективною передумовою результативності правоосвітньої роботи є взаємодія установ освіти, органів внутрішніх справ, управлінь і відділів у справах молоді, сім'ї та спорту, закладів та установ культури, комісії у справах дітей, громадських організацій. Дуже важливо, щоб ця взаємодія була послідовною і системною, щоб кожен з учасників навчально – виховного процесу прагнув до утвердження і розвитку правової держави.

До того ж, особливої актуальності правова освіта набуває з огляду на проведення правової реформи, у процесі якої планується прийняття багатьох нових законів, створення ефективної національної правової системи, що дасть змогу Україні інтегруватися в Європейське правове поле, сформувати ефективні інститути громадянського суспільства та побудувати дійсно демократичну, соціальну, правову державу.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу результатів дослідження було зроблено такі висновки.

1. Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури з обраної нами проблеми дозволяє стверджувати, що окремі її аспекти були предметом досліджень різних вчених і розкриті досить ґрунтовно. Визначено психолого-педагогічні засади правової освіти учнів, розкрито умови, зміст, методи правоосвітньої і правовиховної роботи, висвітлено проблеми організації правової освіти в освітньому закладі, формування правової культури, правосвідомості учнів. Розроблені науковцями теоретичні засади правової освіти, управління як цілеспрямованої зміни стану керованої системи, дали можливість визначити сутність, структуру і зміст діяльності щодо управління правоосвітніми процесами в закладі освіти, охарактеризувати її рівні, виокреслити та конкретизувати концептуальний, змістовий, технологічний компоненти системи управління правовою освітою учнів, сформулювати сутність поняття «управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти» та визначити його як цілеспрямовану взаємодію суб'єктів з урахуванням постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, спрямовану на забезпечення функціонування і розвитку системи щодо набуття учнями правових знань, умінь і навичок їх застосування, що в сукупності становитимуть соціально заявлений рівень правової культури особистості.

2. Вивчення практичного стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО засвідчило, що поряд із позитивними напрацюваннями існує ще низка невирішених питань. За даними констатувального етапу експерименту, на високому рівні воно здійснюється лише у 5% досліджуваних закладів, на достатньому рівні організована ця робота у 21% ЗЗСО, все ж, переважає середній і низький рівень, що становить відповідно 54% і 20%, а це, своєю чергою, зумовлює необхідність подальшого розв'язання даної проблеми.

Установлено, що успішній реалізації визначених державою правоосвітніх завдань заважають недостатнє інформаційне, наукове, методичне забезпечення діяльності суб'єктів управління з правової освіти учнів; епізодичність контролю за здійсненням правоосвітньої роботи, недостатність аналітичних даних щодо якості викладання предметів правового спрямування; малоефективна робота з профілактики правопорушень серед учнів та їх батьків; низький коефіцієнт охоплення учнів позакласною та позашкільною гуртковою роботою; епізодична співпраця школи з державними установами, громадськими організаціями та правоохоронними органами; недостатня мотивація і підготовка педагогів до здійснення правової освіти; несистематичне відображення стану правоосвітньої роботи в управлінських рішеннях.

Відтак, постає потреба в необхідності розробки науково обґрунтованої системи діяльності, яка дозволить забезпечити взаємодію суб'єктів правової освіти учнів та створити умови для набуття ними правових знань, умінь і навичок.

3. Розроблено та науково обґрунтовано модель системи управління правовою освітою учнів, яка базується на адекватних методологічних та організаційних принципах і передбачає реалізацію таких наукових підходів, як системний, цільовий, синергетичний, компетентнісний, особистісно орієнтований, які розширюють можливості управлінської діяльності в цілому, доповнюють один одного, а тому є об'єктивно необхідними в управлінні правовою освітою учнів навчально-виховного комплексу.

Створення моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО здійснювалося відповідно до таких етапів: визначення методологічної і практичної основи побудови моделі (закономірності, принципи, наукові підходи), формулювання місії, визначення головної мети і завдань, виокреслення функцій системи управління правовою освітою учнів на стратегічному, тактичному, оперативному, рефлексивному рівнях управління; розробка та наукове обґрунтування структурних компонентів моделі; її побудова.

Структурними складовими моделі системи управління правовою освітою учнів є: концептуальний, змістовий, технологічний компоненти; рівні управління, серед яких: стратегічний (керівник ЗЗСО), тактичний (заступники директора), оперативний (педагоги), рефлексивний (учень); управлінські функції, зміст яких визначено відповідно до кожного рівня управління. Подана модель відповідає сучасним уявленням про неї як про систему та ієрархію взаємозалежних і взаємообумовлених компонентів, що адекватно відображають досліджуваний об'єкт, реалізуються через управлінські функції, різні форми і види управлінський дій, у процесі чого досягається очікуваний результат.

Сукупність та послідовність дій керівника щодо реалізації моделі передбачає: дослідження і аналіз реального стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО відповідно до визначених критеріїв; постановка цілей і завдань на стратегічному, тактичному, оперативному і рефлексивному рівнях управління; впровадження моделі; моніторинг результативності управління правовою освітою учнів.

4. Педагогічний експеримент, який складався з підготовчого, констатувального, формувального, порівняльного і узагальнюючого етапів, дозволив перевірити результативність упровадження досліджуваної моделі системи управління правовою освітою учнів у ЗЗСО. Її апробація здійснювалася за такими етапами: інформаційно-проектувальний (аналіз педагогічної діяльності та узагальнення досвіду ЗЗСО з управління правовою освітою учнів, проведення спеціальної підготовки керівників до впровадження моделі шляхом проведення семінарів для директорів експериментальних шкіл; проектування управлінської діяльності з упровадження моделі управління правовою освітою учнів); організаційно-діяльнісний (спрямування роботи на створення умов для впровадження та функціонування моделі), контрольно-коригувальний (збір зворотної інформації щодо впливу моделі на якість управління, її дієвість, оцінювання рівня управління правоосвітньою роботою відповідно до визначених критеріїв, коригування діяльності), порівняльно-узагальнювальний (співставлення даних, констатувального і формувального

етапів експерименту, визначення результативності запропонованої моделі, відстеження динаміки змін рівня управління правовою освітою учнів).

Для оцінювання стану управління правовою освітою учнів у ЗЗСО розроблено кваліметричну модель, в якій виокреслено фактори (нормативно-правове, психолого-педагогічне, інформаційне забезпечення управління правовою освітою; наявність аналітичних даних про стан правової освіти учнів; правоосвітня та правовиховна робота з учнями в системі планування закладу освіти; реалізація робочого навчального плану і навчальних програм з правової освіти учнів; організаційно-методичний супровід правоосвітньої діяльності педагогів; контроль та управлінські рішення з правової освіти учнів) та обґрунтовано критерії, кожному з яких методом незалежної експертної оцінки встановлено відповідну вагомість.

На основі зіставлення отриманих експериментальних даних, їхнього кількісного та якісного аналізу, відстежено динаміку змін рівня управління правовою освітою учнів. Завдяки упровадженню моделі, в експериментальних школах управління даним напрямом роботи набуло системного характеру, покращилась аналітична, прогностична, організаційна, контролююча, координуюча тощо діяльність керівників з питань правової освіти учнів, налагоджено системну взаємодію всіх суб’єктів управління щодо розв’язання визначених державою правоосвітніх завдань у закладах освіти.

За результатами проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації щодо впровадження системи управління правовою освітою учнів у діяльність закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаркова Н. Законодавче забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми у загальноосвітній школі. *Рідна школа*. 2003. № 1. С. 28–30.

2. Агаркова Н. І. Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2003. 231 с.

3. Актуальні проблеми управління закладами освіти в контексті стратегії модернізації освітньої галузі: колективна монографія / за загальною редакцією В. П. Кравця. Г. М. Мешко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 310 с.

4. Безбородий В. О. Формування професійної правової культури керівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2001. 168 с.

5. Беседська Л., Сімонова В. Правова освіта в школі. *Директор школи*. 2007. № 40. С. 7–8.

6. Бех І. Д. Нові орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : програма. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2008. 80 с.

7. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

8. Бігун С. Правова освіта населення – не лише знати, але й вміти. URL: http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1258/ (дата звернення: 12.06.2024).

9. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ, Державна служба якості освіти, 2019. 240 с.

10. Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / за заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

12. Галус О. М. Громадянськість особистості як основа її соціальної адаптації. *Наукові записки Рівненського ДГУ. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць. Рівне : РДГУ. 2005. Вип. 30. С. 18–21.

13. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

14. Дмитренко Г. А., Ануфрієва О. Л., Бурлаєнко Т. І., Медвідь В. В. Кваліметрія в управлінні: гуманістичний контекст : навч. посіб. / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, Т. І. Бурлаєнко, В. В. Медвідь (за заг. ред. Г. А. Дмитренка). Київ : Видавництво «Аграрна освіта», 2016. 335 с.

15. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

16. Єльникова Г. Діагностика управлінської компетентності керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Управління школою*. 2004. № 7. С. 21–26.

17. Єльникова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : монографія. Київ : ДАККо, 1999. 303 с.

18. Жиляєв І. Особливості сучасного правового забезпечення модернізації освіти України. *Віче*. 2009. № 3. С. 26–28.

19. Журавська Н., Ящук С., Мелещенко А. Розвиток особистісних якостей керівника як засіб підвищення ефективності управління колективом закладу освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2019. № 3 (186). С. 26–29.

20. Зайчук В. Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні. *Вища школа*. 2002. № 2/3. С. 3–18.

21. Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей / М-во юстиції України ; редкол. : С. Р. Станік (голова) та ін. 2-ге вид. доповн. Київ : Логос, 2001. Ч. 1. 595 с.

22. Іова В. Ю. Формування правової культури особистості на засадах духовності : навч.-метод. посіб. Кам’янець-Подільський : Абетка, 2001. 168 с.

23. Калініна Л. М. Професіограма українського директора школи, моделювання управлінської діяльності директора школи. *Директор школи*. 2001. № 3. С. 13–15.

24. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія. Київ : Ніка-центр, 2000. 332 с.

25. Карамушка Л. М., Філь О. А. Формування конкурентоздатної управлінської команди як інноваційний напрям управління освітніми організаціями. Освіта і управління. 2004. Т. 7. № 1. С. 82–91.

26. Касьянова О. М. Контрольно-аналітична діяльність керівника навчального закладу. Харків : Вид. група «Основа», 2014. 192 с.

27. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту : навч. посіб. Київ : МАУП, 1996. 176 с.

28. Крижко В. В. Ґенеза провідництва в освіті : колективна монографія / І. Богданов, С. Лисаков, С. Клепко, В. Крижко / за заг. ред. проф. І. Богданова. Київ : Освіта України, 2020. 478 с.

29. Кронівець Т. М. Правове регулювання дистанційної освіти в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку. *Правова інформатика*. 2013. № 2. С. 19–24.

30. Лебідь О. В. Деякі аспекти стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2016. № 1. С. 398–402.

31. Лебідь О. В. Управління початковою школою : навч. посіб. Вінниця : Нілан, 2015. 311 с.

32. Лісова Н. І. Державно-громадське управління розвитком загальної середньої освіти в малих містах України : монографія / Н. І. Лісова. Черкаси : Видавець Пономаренко Р. В. 2018. 360 с.

33. Лукіна Т. О. Управління якістю загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2020. 230 с.

34. Лунячек В. Е. Алгоритми управління школою. Харків : Основа, 2005. 176 с.

35. Лунячек В. Е. Педагогічний менеджмент : навчальний посібник. 2-е вид., випр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. 512 с.

36. Ляшенко О. І., Лукіна Т. О., Жук Ю. О., Ващенко Л. С., Гривко А. В., Науменко С. О., Топузова А. В. Запровадження моніторингових систем оцінювання якості загальної середньої освіти на основі тестових технологій : методичні рекомендації / за ред. О. І. Ляшенка, Ю. О. Жука. Київ : Педагогічна думка, 2019. 134 с.

37. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2007. 134 с.

38. Мармаза О. І. Інноваційний менеджмент. Харків : ТОВ «Планета-принт», 2016. 197 с.

39. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті : секрети успішного управління. Харків : Основа, 2005. 176 с.

40. Мармаза О. І. Менеджмент освітньої організації. Харків : ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с.

41. Мартинець Л. А. Управлінська діяльність керівника навчального закладу : навч. посібн. Вінниця, 2018. 196 с.

42. Менеджмент : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти / Страпчук С. І., Миколенко О. П, Попова І. А., Пустова В. В. Львів : Видавництво «Новий Світ – 2000», 2020. 356 с.

43. Національна програма правової освіти населення : затв. Указом Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/992/2001 (дата звернення: 10.06.2024).

44. Нові підходи до управління освітнім закладом в умовах реформування освіти : методичний посібник для керівників закладів загальної

середньої освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, Л. М. Савенко, В. С. Стасюк. Харків : «Друкарня Мадрид», 2018. 98 с.

45. Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4 ч. Харків : Видав. гр. «Основа», 2005. Ч. 4. 176 с.

46. Нормативно-правове забезпечення освітньої діяльності : метод. вказ. до проведення практ. занять для студентів ОС «магістр» денної форм навч. спец. : 015 Проф. освіта (всі спеціалізації) / Укр. інж.-пед. акад. ; автор.-упоряд. О. П. Варич, Д. В. Коваленко. Харків : УІПА, 2019. 50 с.

47. Островерхова Н. М., Даниленко Л. І. Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект : монографія. Київ : Школяр, 1996. 302 с.

48. Падун Н. О., Даруга Ю. О. Гуманізація управління загальноосвітнім навчальним закладом як основна мета розвитку особистості. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 2. С. 60–64.

49. Пікельна В. С., Удод О. А. Управління школою. Київ : Альфа, 1998. 260 с.

50. Пометун О. Курс «Практичне право» – новий підхід до правової освіти підлітків. *Шлях освіти*. 2000. № 4. С. 32–34.

51. Правознавство : підруч. / Берлач А. І., Бичкова С. С., Карпенко Д. О. та ін. Київ : Правова єдність – Всеукр. асоціація видавців, 2008. 790 с.

52. Сорочан Т. М. Епоха професіоналізму: портрет керівника школи в сучасному інтер'єрі. *Освіта на Луганщині*. 2002. № 1 (16). С. 51–53.

53. Сукач С. І., Сущенко Л. О. Реалізація програмно-цільового підходу як чиннику впливу на розвиток закладу загальної середньої освіти. *Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі* : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25–26 червня 2021 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2021. С. 50–53.

54. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Вибрані твори : у 5 т. Київ. 1977. Т. 4. С. 442.

55. Сущенко Л. О. Технологізація контрольно-аналітичної діяльності сучасного керівника закладу освіти: зміст, функції та особливості. Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : збірник наукових статей / За заг. ред. О. В. Гузенко. Суми : ФОП Цьома С. П., 2022. С. 246–251.

56. Тараненко І. Роль особистісно орієнтованого виховання у формуванні соціальної поведінки старших підлітків (студентів закладів фахової передвищої освіти та першого курсу ЗВО). URL : https://cutt.ly/e4gQ2ax (дата звернення: 17.06.2024).

57. Теоретико-методичні засади побудови моніторингових систем оцінювання якості загальної середньої освіти : монографія / кол авт.: Ляшенко О. І., Лукіна Т. О., Жук Ю. О., Ващенко Л. С., Гривко А. В., Науменко С. О. / за ред. О. І. Ляшенка, Ю. О. Жука. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.

58. Технологія експертизи управління освітнім процесом у загальноосвітньому навчальному закладі : наук.-метод. посіб. / А. М. Єрмола, Л. Г. Москалець, О. Р. Суджик, О. М. Василенко / за. ред. А. М. Єрмоли. Харків : Пошук, 2000. 260 с.

59. Тимофєєва Н. Правове виховання дитини. *Завуч*. 2007. № 34. С. 3.

60. Тлумачний словник української мови / уклад. Ковальова Т. В., Коврига Л. П. Харків : Синтекс, 2005. 672 с.

61. Управління загальноосвітніми навчальними закладами як активними системами: моделі та механізми : монографія / Л. Калініна, В. Мелешко, І. Осадчий, Л. Паращенко, М. Топузов / за наук. ред. Л. Калініної. Київ : Педагогічна думка, 2018. 224 с.

62. Управління закладами освіти: теорія, історія, практика : колективна монографія / Безлюдна Н. В., Бойченко В. В., Бялик О. В., Гагарін М. І. та ін. / за заг. ред. О. Л. Кірдан. Умань : Візаві, 2020. 290 с.

63. Управління закладом освіти : підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С. Г. Немченко, В. В. Крижко, О. С. Боднар, В. В. Радул, О. М. Старокожко, Ю. І. Кондратенко. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ : БДПУ, 2022. 506 с.

64. Хміль Ф. І. Основи менеджменту. Київ : Академвидав, 2007. 576 с.

65. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : навч. посіб. Київ : Знання, 2016. 360 с.

66. Черниш А. П. Менеджмент освіти : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Університет» : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. 49 с.

67. Щербань П. Н. Прикладна педагогіка : навч.-метод. посіб. Київ : Вища школа, 2002. 215 с.